

Յ Ո Յ Ս

Օ Ր Ա Գ Ի Ր

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԹԻԻ 38

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 20

Յ Ա Ր Մ Ա Շ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՉԱՐԻՍՏՈՍՈՒՄՈՒՆ ՎԱՆԱՅ

—X 1869 —ՌՅԺԹ X—

Օ Ր Ա Գ Ի Ր

ԲԱՆԱՄԻՐԱԿԱՆ

ԹԻԻ 38

ԵՐՐՈՐԴ | ՏԱՐԻ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 20

Ա Զ Գ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Առաջարկեալ խնդրոյն լուծմանը առաւել եւս մօտենալու համար՝ ազգաց տարբերութեան պատճառ կամ նշան ցուցուած մէկ կէտ մը բացառել հարկ է։ Կրօնից տարբերութիւնը ազգաց զանազանութեան նշան ըստուած է, որով խումբ մը մարդիկ իրարու հետ կապուելով ուրիշ խումբերէ կզատուին, եւ առանձին ազգ կը կացուցանեն։ Բայց այս խօսքը՝ ինչպէս բառին նշանակութիւնը ճշդելով ստոյգ կելլէ, ապա թէ ոչ ճշմարտութեան հետ չմիաբանելու գաղափար կուտայ մեզի։

Կրօն բառը երկու կերպ առում ունի, ուրիշ շատ վերացեալ բառերուն նման։ Երբեմն կնշանակէ հասարակ, ըստ

տեսականին, այսինքն ճշմարիտ հաւատոյ դաւանութիւն մը, բերանացի խօստովանութենէն զատ անոր արտայայտիչ պարագայներէն վերացուցմամբ։ Եւ ըստ այսմ անկրօն ըսելը անհասարակ լուծն հետ կնոյնանայ։ Եւ ասով ամէն քրիստոսադաւան անձինք, ինչ սերունդէ եւ ինչ երկրէ որ ըլլան, ինչ լեզու որ խօսին, ինչ բարք եւ սովորութիւն որ ունենան, ամէնը մէկ ազգ սեպուածի պէս կըլլան։ Կգտնեմք որ սուրբ գրոց մէջ ալ «դէս» այսպէս տարբերիչ նշան մը տրուած է։ Սուրբն Պետրոս առաքեալ կաթողիկէ առաջին թղթ թին մէջ ըսելէն ետքը, թէ մարդոցմէ անարդուած՝ բայց աստուծմէ ընտրուած կենդանի վիմին Յիսուսի Քրիս-

տառի մօտենալով կենդանի վէմերու նըման հոգեւոր տաճար կշինուիք, կըսէ. « դուք ազգէք ընտիր, թագաւորութիւն, քահանայութիւն, ազգ սուրբ, ժողովուրդ սեփական » . (Բ. 4 — 9) : Սուրբն Պօղոս աւելի բացատրաբար կը խօսի առ կողոսացիս թղթոյն մէջ . « զդեցարուք, կըսէ, զնորն նորոգեալ ՚ի գիտութիւն ըստ պատկերի արարչին իւրոյ, ուր ոչ է հրէայ եւ ոչ հեթանոս, թլիատութիւն եւ անթլիատութիւն, խուժ, դուժ, սկիւթացի, ծառայ, ազատ, այլ յամենայն, եւ յամենայնք ըրիստոս » . (Դ. 10 — 11) : Բայց ասիկայ հոգեւորական նկատմամբ, եւ աւելի կցցնէ տարբեր եւ օտար ազգաց իրարու հետ միանալը, քան թէ ոմանց ըսկիզբէն եւ իրենց կամքէն կախում չունենալով ազգ կազմող խումբերուն իրենցմէ՝ զատ ուրիշ խումբերէն տարբերելը : Ուստի ուրիշ տեղ՝ նոյն իսկ հաւատացելոյ մէջ իրարմէ տարբեր ազգեր ալ կենթադրէ, զորս միայն հաւատոյ կապով միացեալ ազգ կցցնէ, երբ Աստուած կըրուցէ Աբրահամն հապտին . « եղիցիս հայր բաղմութեան ազգաց » . (Ծննդ. Ժ. 4) : զոր սուրբն Պօղոս առաքեալ՝ հաւատքնին Աբրահամու հաւատքին պէս եղողներուն համար կմեկնէ . « վասն այսորիկ ՚ի հաւատոյն անտի, զի ըստ շնորհացն իցէ, առ ՚ի լինելոյ հաստատուն աւետեացն ամենայն զաւակին, ոչ այնմ միայն որ յօրինաց անտի, այլ եւ այնմ որ ՚ի հաւատոյն Աբրահամու, որ է հայր մեր ամենեցուն . որպէս եւ գրեալ է՝ եթէ հայր ազգաց բաղմաց արարից զքեզ » . (Հռ. Դ. 13) :

Այս կերպ առումը յիշաւի ազգութեան վրայ բարձր եւ վսեմ գաղափար մը կուտայ, որ տարբերութենէ պատճառուած պաղութիւնը՝ որով մէկըմէկ

օտար սեպելով սիրոյ պակասութիւն կը հետեւէր, վերցնելու առիթ մը կցուցընէ խելամուտ ընելով որ ամէն մէկ քրիստոնեայ զիւր հաւատակիցը իբրեւ համազգի համարելով սիրելու կպարտաւորի, առանց անոր ազգը ճշդիւ հետազօտելու : Սակայն ազգութիւնը ինչ մտքով որ հասարակօրէն կհասկըցուի եւ մենք ալ ներկայ դրութեանս մէջ կհասկնամք, այս չէ : Հաւատոյ դաւանութեան միութիւնը՝ ազգաց խրտրութիւնք վերցնելով ամէն հաւատացեալները իբրեւ մէկ ազգ կնկատէ, եւ այս նկատումն ազգաց զանազանութեանը ամենեկին չդպչիր . ուստի ամէն քրիստոնէից մէջ այս կերպ միութիւն վախաքելի է, եւ ոմանց մէջ իրօք ալ կայ՝ ոմանց կարծածէն աւելի . ասկէց ետքի ըսելիքներովս այս կէտս ալ կպարզուի մտադրութեամբ կարդացողին առջեւ :

Կրօն բառը երկբորդ առմամբ՝ հաւատոյ բանական խոստովանութեան հետ երեւելի եւ զգալի արտայայտութիւններ ալ կնշանակէ, որ եկեղեցական լեզուով քէ, և հասարակութեան դիւրաւ ըմբռնելու կերպով « բարոյութիւն կըսուին, և ամէն մէկ պարագայից մէջ զաստուած պաշտելու կերպին տարբերութեանը վրայ կկայանայ : Իւրաքանչիւր ազգ՝ անյիշատակ ժամանակներէ ՚ի վեր՝ զինքը բաղկացնող անդամներուն որոշեալ կերպ մը աւանդեր է, որով իրենց մեծերը յարգելնին առ արտաքս ալ կցուցնեն : Մարդոց մէջ մեծութեան աստիճաններ կենալը՝ յարգութեան մէջ ալ աստիճաններ մտցուցած է : Պարզապէս յարգութեան արժանի դատուած մարդու մը սիրուած յարգանքը կտարբերի տէրութեան պաշտօնէի մը տրուածէն, այս ալ կտարբերի թագաւորաւայել յար-

դանքէն , որ մարդոց 'ի գործ դրած
յարգանաց ամենէն մեծն է . Աստուած
պաշտութիւնն ալ այս ամենամեծ յար-
գանօք կըլլայ , որովհետեւ անկէջ դե-
րազանցը գտնելու անկարող է մարդս . և
այս յարգանքը այլ եւ այլ ազգաց
մէջ տեսակ տեսակ է . ազգ կայ որ
ամենամեծ յարգանք սեպած է իր մե-
ծին առջեւ դետինը համբուրելը , ու-
րիշ մը՝ ծունկը կրկնելով առջեւ կե-
նայը , և այլն . աստուծոյ ալ նմանօրի-
նակ յարգանք կմատուցուին , եւ ա-
սոնք ընդհանրապէս ծանօթ ըլլալով յար-
գանաց իւրաքանչիւր տեսակները մի
ըստ միովէ ստորագրելու հարկ մը չեմք
տեսներ , և ամէն մէկ ազգաց մէջ գոր-
ծածուածները մի ըստ միովէ նշանա-
կելն ալ դիւրին բան չէ . եւ այս յար-
գանաց մէջ աստուածայինն ու մարդ-
կայինը զանազանելը դուրսէն զգալի
նշան մը չունենալով՝ յարգանք մատու-
ցանողին մտայը եւ դիտաւորութեանը
կլերաբերի . ուստի կսխալին բողոքա-
կանք , երբ մէկ քրիստոնեայ մը տես-
նելով որ սրբոյ պատկերի մը կամ մա-
սունքի մը առաջ դետին կհամբուրեն ,
անիկայ պաշտել կկարծեն , երբ երկու
կերպ գիտման ընդունակ է այն յար-
գութիւնը , մէկ մը՝ յարգութեան ա-
ռարկայ եղած անձը իր սրբութեամբը
աստուածամերձ և քան զհասարակ մար-
դիկդերագոյն արժանաւորութեան տէր
սեպելով՝ առ մարդիկ տուած յարգու-
թեան ամենէն մեծը անոր կմատուցա-
ցանեն . եւ մէկ մ'ալ , որ անոնց վը-
րայ աստուածային զօրութիւն մը ճա-
նաչելով՝ նոյն զօրութեանը կերկրպա-
դեն , որ աստուծոյ կլերաբերի . Ա-
սոնք դժուար հասկցուելու բաներ չեն .
ուստի բողոքականաց այսպիսի բան մը
չհասկնալ ցուցնելին թէ որ յատուկ
դիտմամբ զըպարտութիւն ընել չէ , տը-

գիտութենէ առաջ եկած ծուռ կար-
ծիք մի է հարկաւ :

Եւ այսպէս իւրաքանչիւր ազգաց
մէջ այսպիսի ծէսերը եւ աստուածաշա-
տութեան եղանակները զանազանելով
ազգաց տարբերութիւնը կկացուցանեն,
որպէս զի անոնք՝ որ 'ի քրիստոսական
հաւատու միանալով մի ազգ եղած են
սուրբ Պետրոս առաքելոյն ըսածին
պէս , ծէսերու տարբերութիւնով այլ
եւ այլ ազգ ըլլալնին իմացուի : Ուստի
անոնք՝ որ այլ եւ այլ քրիստոնեայ
ազգաց մէջ հաւատոյ դաւանութիւնը
մի եւ նոյն տեսնելը բաւական չսեպելով
եկեղեցական արարողութիւններու ալ
միութիւն կպահանջեն , այլ եւ այլ ազ-
գաց կրօնական նուիրապետութիւնն ալ
'ի մի վերածել կխորհին , ազգերն իրարու
հետ խառնելու եւ ազգութիւնը վեր-
ցնելու միտումն ունին : Արարողու-
թեանց համար այլ եւ այլ առթիւ այլ
եւ այլ դրոց մէջ խօսուածները բաւա-
կան կսեպենք , որովհետեւ հիմայ ա-
սոնք միակերպութեան վերածել ուղիք
հինցած եւ անընդունելի գաղափար մը
ճանչցուած , եւ նոյն իսկ հռովմայ եկե-
ղեցւոյ հովիւներուն հրահանգներովը
վերցուած է : Բողոքականները կրօնա-
կան արտաքին արարողութիւն չունե-
նալովնին ամեն քրիստոնեայ ազգերէն
տարբեր են , հաւատով ալ անոնց չեն
նմանիր , ուստի ասոնք օտար եւ մեր
նպատակին օգնելու անբաւական իրումք
մը սեպելով ասոնց վրայ չեմք խօսիր :
Կարեւորագոյն կապը ազգութեան ին-
դրոյն մէջ նուիրապետութիւնն է , այս-
ինքն՝ սուրբ եւ նուիրական աստիճա-
նաց մէջ՝ զոր եկեղեցւոյ պաշտօնեայք
ունին , իրարմէ վեր ըլլալնին եւ իրար-
մէ կախումն ունենալնին է . ըստ այսմ
դպիրը կիսասարկաւագէն , անիկայ սար-
կաւագէն , սարկաւագը՝ քահանայէն ,

եւ քահանայն եպիսկոպոսէն կախումն ունի, եւ ասոնք ամենը մէկէն մէկ գերազոյն աստիճանաւորէ մը կախումն ունին, որ է՝ մեր ազգին համարձամենայն Հայոց կաթողիկոսը, Յունաց համար Կ. Պօլսի պատրիարքը, Հռովմայ կանաց համար Հռովմայ հայրապետը, որ հիմայ պապ կըսուի*, և այլն:

Առաքելական ժամանակէն ՚ի վեր ազգային որոշ եկեղեցիք գտնուելը անուրանալի ճշմարտութիւն մի է, որոց ամեն մէկին դուրսը մէկ մէկ առաքել էին, և անոնց շատերուն յաջորդութիւնը կայ մինչև հիմայ, և մէկ առաքել մը միւս առաքելոց վիճակին տոտուածային հաւատոց քարոզութեան մասին անդամ միջամտութիւն ընել չուզելը Պօղոս սրբազան առաքելոյն ասխտքէն կհասկնամք, որ իրեն համար կըսէ. « այնպէս առատացեալ յաւերտարանել, ո՛չ ուր անուանեցաւ քրիստոս, զի մի իբրև յայլոյ հիման վերայ շինիցեմ » (Հռ. 20) : Եկեղեցեաց մէջ հաւատոյ միութիւնը և գերազոյն հովուաց վարչութեան անկախութիւնը միօրինակ պահուելուն օրինակներ շատ կան. և քրիստնէի մը ո՛ր ազգէն ըլլալը՝ ո՛ր ազգին հոգեւորական գլխոյն հաղորդութեան մէջ ըլլալէն հասկցուիլը բնական ըլլալով մինչև հիմայ ալ մնացած է. և մեր ազգին մէջ ալ՝ որ ըստ կրօնից իրեքի բաժնուած են, մէկը հայրենաւանդ օրինաց և կրօնից անփոփոխ պահմամբը՝ և ազգին առաջին

* Պապ կոչումը հին ատենը եկեղեցւոյ մէջ Աղէքսանդրիոյ պատրիարքին յատուկ ըլլալն ստուգուած է : Լատիններուն դործածած « բօնդիֆէքս » բառը հին հռովմայեցւոց քրմապետին կտրուէր : Հռովմայ պապը կըսուէր եպիսկոպոս հռովմայ :

եկեղեցական նուիրապետ Ս. Լուսաւորչին և յաջորդներուն ենթարկեալ մնալովը՝ նոր կոչման մը կարօտութիւն չունի, որովհետև նոր անուն տալը նոր բաներուն համար կըլլայ : Երկրորդը նոյն նուիրապետական կարգը ձգելով՝ որ ազգին կրօնական յատկութեան էական մասն է, իւր ազգային եկեղեցական վարչութեան ուրիշ կեդրոն՝ և նուիրապետութեան ուրիշ գլուխ մը բռնած է զհայրապետն Հռովմայ, որ թէ որ միայն ՚ի բան հաւատոյ միութեան ըլլար, ըսելիք մը միայն այնքան ունէինք՝ որ այս միութիւնս մէկ անձի մը վրայ կեդրոնացնելը վտանգէ աղատ չէ. և թէ որ ՚ի բանի հաւատոյ այն մէկ անձը սխալի, նոյնը հաւատոյ միութեան կեդրոն բռնողները կատիպուն անոր հետեւելու, և Հռովմայ հայրապետին այս մասին սխալիլը անկարելի բան մը չէ տեսնուած լատին աստուածաբաններուն ալ. և այսու օրինակաւ Հայոց եկեղեցական նուիրապետութենէն հետեւելները կըսուին Լատինացի, իբր ո՛չ անխառն՝ այլ լատինականութեամբ խառնուած Հայք : Ասոր պէս իմացիր բողոքական հայերը, նոյնպէս զիրենք Լատինացիներէն եկեղեցի անուանող կէս բողոքական հայերը, որ ազգային եկեղեցւոյ մէջ ղեղծումներ և անկարգութիւններ տեսնելով և շատն ալ երազելով, անոնց ուղղութիւնը ազգին հոգեւոր հովուապետէն սպասելէն աղէկ սեպած են ձեռներէց յանդգնութեամբ իրենք նոյնը ընելու, երբ կարգն ու անկարգութիւնը իրարմէ որոշելու կարողութիւն ունենալին ալ շատ կասկածելի է :

Այսպիսիները ազգութենէն քակտուած մասն են, եւ ասոնց մէջ թէև հայոց կաթողիկոս մ՝ ալ գտնուի, ինչպէս որ Հալէպու Արքահամ եպիսկոպոս

պոսին համար կկարծեն, թէ Սոյ օրի-
նաւոր կաթուղիկոս էր, նուիրապետու
թեան՝ կարգը աւելելով՝ և հայոց հայ-
րապետին եկեղեցական վարչութեան
մասին. Հռովմայ հայրապետը դիւրիս
ճանչելով Ս. Լուսաւորչի յաջորդու-
թեան էական պայմանը աւրած է. և

ո՛ւր որ նստի, թէ Սիւ, թէ Լիբանան,
թէ Էջմիածին, հայոց կաթուղիկոս չէ,
լուսաւորչի յաջորդ չէ, այլ հայերէն
դատուած լատինահայ կամ հայ—կա-
թոլիկ բաժնին գլուխը կըլլայ՝ եւ ոչ
աւելի:

Հետեւեալ յօդուածը մեր Գերապատիւ Վանահօր կողմանէ ընդունած եմք,
որ իր տարակայութեան մէջ դրած է մօտերս Կիլիկիոյ միաբանութեան կողմէն
յուզուած կաթուղիկոսական աթոռոյ օրինաւորութեան նկատմամբ: Յոյրը այս
խնդրոյն համար երկու առթիւ դրած է, սակայն՝ ինչպէս կիմանամք, Յուսոյ
թիւերը մինչև հիմայ Նորին Գերապատուութեան ձեռքն անցած չըլլալով ին-
քն ալ փութացեր է սոյն յօդուածը մեզ հասցունել, որուն դիտադութեանց նըր-
բութեան ու գեղեցիկութեան համար հարկ կհամարեմք հրատարակել իմաստին
կողմանէ իբրև առաջնոց կրկնութիւնը:

Թէ ո՞ր է սոյն յաջորդութեան նախնի լուսաւորչացի տեղոյ թաղեալ է— Բարձրագիծէ
ոսի առաւելոյ է— սրբոյն Գրեգորէ, եւ ո՞րն է նոյա հարազատ անունը:

Արտանդնութիւն հրատարակուած
Մէծմուսայը հաւատիս լրագրոյն 796 թը-
ւոյն մէջ միաբանական թղթոյ մը օրի-
նակ կտեսնուի՝ զոր իբրեւ թէ Կիլիկիոյ
աթոռոյն ուխտը ստորագրած եւ Արտ-
տանդնութեան հայոց պատրիարքա-
րանին մատուցած է: Ամենայն հաւա-
նական կատկածներէ ազատ իբրեւ մի
սոյոգ իրողութիւն համարելով այդ գը-
րութիւնը, արժան չէր եւ ոչ իսկ փո-
քըր ուշադրութիւն ընծայել նորա,
նախ՝ որ այն գիրն ստորագրողներուն
սակաւութիւնն և իւրեանց եկեղեցա-
կան դիրքն ոչինչ իրաւամբք եւ օրի-
նօք չնեղկայացունեն Կիլիկիոյ եկեղե-
ցոյն ուխտին լրութիւնը, որ չբաղկա-
նար չորս եպիսկոպոսներէ եւ մէկ եր-

կու նախկին առաջնորդներէ եւ քանի
մը անպաշտօն վարդապետներէ. եւ երկ-
րորդ՝ ամօթ կուգայ մարդուս այնպի-
սի անոպայ եւ գռեհիկ գրուածքի մը
արժէք տալով պատասխանել: Ուստի
պէտք չէ կարծել թէ մենք այնպիսի ա-
նոճ գրութեան մը պատասխան կամ
հերքումն գրելու ձեռք զարկած եմք,
որ մեր եկեղեցականութեան պատուոյն
համար տակաւին չինծու կատակերգու-
թիւն մը կհամարեմք այդ մասնաւոր
անձանց ձեռօք խաղցուած: Իսկ մեր
միակ դիտաւորութիւնն է այս առթիւ
պարզել ըստ կարի մեծ եւ կարեւոր
խնդիր մը, որոյ անաչառ բացատրութիւ-
նը կարծեմք ըստ բաւականին պիտի գո-
հացունէ տարակուսեալ մտքերը. ինչ-

պէս որ յիշեալ լրագրոյն 797 թուոյն մէջ հրատարակուած տաճկերէն նամա-
կէն կարելի է մակաբերել :

Ամենայն հայոց կաթողիկոսութիւնը համարելով մի յաջորդական տեսչութիւն նախկին լուսաւորչացն մերոց Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի առաքելական իշխանութեան, ըստ որում իշխանութիւնն մի, նոյնպէս աթոռն եւ կաթողիկոսութիւնն հարկաւոր էր լինել մի միայն . ի՞նչ է ուրեմն որ այս օրուան օրս հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ իրեք աթոռք եւ իրարմէ անկախ իրեք կաթողիկոսութեան կան՝ որ իրենք զիրենք յաջորդութեան իրաւամբ օրինաւոր աթոռակալները հրատարակած են մի եւ նոյն աթոռոյն . մի թէ կարելի է մի եւ նոյն իրն մի եւ նոյն ժամանակին մէջ ըլլայ մէկ եւ երեք, միանգամայն եւ օրինաւոր . կարելի է հաւատալ որ մի եւ նոյն առաքելական աթոռոյն օրինաւոր յաջորդներն համարուին ինչպէս սուրբ Էջմիածնի ամենայն հայոց կաթողիկոսն, նոյնպէս Աղթամարայ եւ Սոյ աթոռակալներն՝ որ իրարմէ անկախ մի եւ նոյն վերտառութիւնն կկրեն . Այս խնդրոյն լաւ եզրակացութիւն մը տալու համար հարկաւոր է նախնական ժամանակաց պատմութեան դիմել, եւ այս իշխանութեանց ծագումն հետազոտել :

Թադէոս եւ Բարթողիմէոս իրեն յատուկ առաքելք հայաստանի, քրիստոնէական սուրբ հաւատքը քարոզեցին հայաստանի զանազան քաղաքները եւ եկեղեցիներ հաստատեցին, որոց վրայ եպիսկոպոսներ կարգելով իրենց առաքելական իշխանութեան տեղական մասը՝ որ եկեղեցւոյ կառավարութեան կվերաբերէր, անոնց անցուցին : Հայաստանի զանազան քաղաքները մնացած քրիստոնէութիւնը

անոնցմով պահպանուեցաւ մինչև չորրորդ դարուն սկիզբները՝ յորում սուրբ Գրիգոր լուսաւորիչ բոլոր աղգը լուսաւորելով՝ զնաց Կեսարիոյ աթոռին արքեպիսկոպոսէն՝ որ Թադէոսի յաջորդութենէն կիջնար, ձեռնադրութիւն առաւ, եւ իբրեւ նոյն առաքելոյն յաջորդը ընդհանուր հայաստանեայց եկեղեցւոյն վրայ աստուածային կացուցմամբ կարգեցաւ կաթողիկոս կամ ընդհանրական հայրապետ, եւ իւր աթոռը հաստատեց Վաղարշապատ մայրաքաղաքին մէջ՝ ուր որ աստուածային մասնաւոր նախախնամութեամբ եւ հրաշալի տեսիլքով մեր մայր եկեղեցւոյն ձեւը նկարեցաւ ի ձեռն ի ջման միածնի որդւոյն աստուծոյ . եւ յայնմ հետէ ՚ի յիշատակ անմուաց երախտեաց աստուծոյ այն նուիրական սըրբաւայրն Էջմիածին անուանակոչութեամբ հռչակուեցաւ մինչև ցայսօր ժամանակի :

Մինչև փրկչական 452 թուականը տասն եւ չորս կաթողիկոսութեան տեղակալեցին Վաղարշապատի մէջ . բայց արշակունեաց թագաւորութեան անկումէն յետոյ եւ սրբոց վարդանանց պատերազմին ժամանակ այրարատեան միջնաշխարհին ոտնակոխ լինելուն պատճառաւ հայրապետական աթոռն առաջին անգամ իւր նախնական տեղէն խախտեցաւ եւ փոխադրեցաւ ՚ի Դուին, ուր նաեւ երկար ժամանակ հանդիստ չգլտնելով զանազան տեղափոխութեանց ենթակայ եղաւ, այնպէս որ չորրորդ դարուն սկիզբէն մինչև երեքսուսաներորդ դարուն վերջերը տասնիւրեք տեղափոխութիւն եղաւ, մինչև որ փրկչական 1294 թուականին հայրապետական աթոռն պանդխտեցաւ ՚ի Սիս, որ Կիլիկիոյ մէջ ուրբլինեան ցեղին թագաւորութեան մայրաքաղաքն էր : Աղգա-

յին քաղաքական իշխանութեան այս անկեալ վիճակին ցաւալի հետեւանքն միայն հայրապետական աթոռոյն ատանդականութիւնն չէր . առաւել քան սակար և գլխաւոր արգասիքն այն էր որ օրինաւոր կաթողիկոսները երբեմն տկարացած նուաճելու փառամուլ հաւկամիտութիւնները փառասէր եկեղեցականաց ոմանց , նոյնպէս օգտածարաւ ջանքերը շահախնդիր իշխանաւորաց ոմանց , հոգեւոր իշխանութեան անկարան պատմութեանը 'ի ծուէնս ծուէնս կպատուէր . և այսպէս կտեսնեմք որ մի եւ նոյն ժամանակի մէջ հակառակ եկեղեցական կարգաց եւ կանոնաց քանի մը կաթողիկոսունք բռնակալեր են ապստամբելով ազգին օրինաւոր կաթողիկոսին իշխանութենէն .

Մետասաներորդ դարուն վերջերը մեծին Գրիգորի վկայասիրին կաթողիկոսութեան ժամանակ Բարսեղ Նորաքեռորդին իբրեւ դործակից և յաջորդարդէն կաթողիկոս օծուած Անի կը բնակէր . մի և նոյն ատեն Չահան գաւառին Հոնի քաղաքին մէջ Թէոդորոս անուն մէկը կաթողիկոս անուամբ յաջորդած էր Սարգիս անուն մէկուն որ կաթողիկոսացի էր ազգաւ հայ եւ կրօնիւք յոյն Փիլարտոս անուն բռնաւորի մը ձեռնտուութեամբ . յիշեալ ազգուրաց իշխանը իւր բնակութիւնը Մարաշ փոխադրելէն վերջը երբետեսաւ որ Թէոդորոս չուզեր մտիկ ընել իւր առաջարկութեան և Մարաշ գալ բռնակիլ , Պօղոս անունով վարագայ վանաց առաջնորդը կաթողիկոս ձեռնադրել տուաւ . և այսպէս մի և նոյն ժամանակի մէջ չորս առանձին կաթողիկոսներ կ'իշխէին մի եւ նոյն ազգին վրայ . Պատմութիւնը այսպիսի ցաւալի տեսաբաններ կընծայէ երբեմն մեղի . բայց այսպիսի դէպքերն նկատելով իբրեւ

անցաւոր , իրենց պատճառած վնասներն ալ տեւական չէր կարելի լինել , որով եւ կ'անանէին այն դիտաւոր աստղերուն՝ որ երկնից կապոյտ կամարին մէջ առ ժամանակ մը փայլ յոյց տալով կանհետանան երկիւղալի տալաւութիւններ ազդելով զանոնք արտաքոյ բնութեան օրինաց երեւոյթներ համարողներու մտաց մէջ :

Ահաւասիկ այսպիսի խառնաշփոթ ժամանակներու մէջ անտի պատճառանքներով ծագումն առած է նաեւ Աղթամարայ կաթողիկոսութիւնը , որ կտնէ մինչեւ ցայսօր 'ի նախատինս եկեղեցւոյն Քրիստոսի : Գրիգորիս պահլաունի (եղբայր Ներսիսի շնորհաւոյ) կաթողիկոսին մանկական հասակն պատճառանք եղաւ Աղթամարայ Դաւիթարք եպիսկոպոսին ապստամբութեան , որ իւր փառասիրութիւնը յադեցունելու համար ինքզինքը կաթողիկոս օծել տուաւ , եւ տեղոյն այլազգի իշխանին հաւանութեամբ յԱղթամար աթոռ հաստատեց . Ո՛վ չգիտեր որ յիշեալ մանկահասակ հայրապետը կաթողիկոսական զոդիակոսին մէջ հաստատուն եւ լուսաւոր աստղերէն մէկն է , որ իւր սրբափայլ փարուքն եւ հանճարովի թէ եկեղեցւոյ եւ թէ իւր կաթողոյն փառքն աւելցոյց , բայց ի՞նչ օգուտ , այն ապստամբութեան շարունակութիւնն կայտակարին մեր եկեղեցւոյն մէջ , որ ինչպէս իւր ծագման մէջ օրինաւորութիւն չունի , նոյնպէս եւ տեւողականութեան մէջ պատճառ մը չունի բաց 'ի կամակորութենէ :

Ահաւասիկ Աղթամարայ աթոռոյն սկզբնաւորութեան համառօտ պատմութիւնը , յորում չէ կարելի նկատել ոչ մէկ աստուածաբանական եւ ոչ պատմաբանական իրաւունք այդ յաջորդութիւնը սրբոց նախկին լուսաւորչացն մե

րոյ Թադէսի եւ Բարթուղիմէոսի առաքելական աթոռոյն մերձեցունելու եւ շաղկապելու , որով կլինի պարզապէս ըստ ծագման եւ ըստ տեւողականութեան մի բռնակալութիւն եւ աստուածաբանական բացատրութեամբ մի հերձուած եկեղեցւոյ մէջ : Անշուշտ այսպիսի էր նաեւ մեր երանաշնորհ նախնեաց նկատողութիւնն դէպ ՚ի այս խնդիրն , ինչպէս իրենց դործերէն աւայտնի է : Քանզի երբոր այս դէպքը լուեցաւ հայրապետանոցին մէջ , Գրիգորիս կաթողիկոս մեծ ժողով գումարեց ՚ի Սեաւ լեառն , յորում երկու հազար եւ հինգ հարիւրի չափ եպիսկոպոսունք , վարդապետք , վանահարք եւ միանձունք համաձայնութեամբ եւ բանադրանօք մերժեցին Դաւթի սուտ կաթողիկոսութիւնը , եւ նոյնք դրին այնպիսեաց վրայ՝ որոնք աշխարհական բռնութեանց եւ կաշառաց միջոցաւ կկաթողիկոսանան կամ եպիսկոպոսութիւն ձեռք կրերեն : Այս բանադրանքը տեւեց մինչեւ Վիքտայեցւոյն ժամանակ , որ իւր եպիսկոպոսաց խորհրդովը վերցուց , բայց բանադրանքին վերնաւրջն խնդիրն ուրիշ կերպարանք չէր կարելի առնուլ քան ի որ իրն իւր առաջին պայմանին մէջ կմնայր , այսինքն անկախ յիշխանութենէ ընդհանրական հայրապետին նոքա ինքզինքնին կաթողիկոս կհրատարակեն , դարձեալ ապօրինաւորութեան եւ ապստամբութեան արատէ ազատ չեն կարող լինել , թէ եւ բանադրանքէն ազատ համարուին :

Աղթամարայ աթոռոյն այս վտանջութենէն 181 տարի վերջը հայրապետական աթոռը Սիւ թագաւորական մայրաքաղաքը փոխադրեցաւ Գրիգոր անաւարդեցւոյն օրը , վասն զի Հռովմայնոյն ժամանակները եղիպատ

ցւոյ ձեռօք կործաներ էր : Պատմութեան մէջ այս միջոցին վրայ անաչառակնարկ մը ձգելով՝ բացայայտ կտեսնուի որ հայրապետական դերագոյն իշխանութիւնը՝ որ ազգային եկեղեցւոյն մէկ հատիկ պատուարն էր , մէկ կողմանէ յունական մոլեռանդութեան դէմ ինքզինքը պաշտպանելու տիրաւած , միւս կողմանէ հռովմէական փառամոլութեան դէմ մաքառելու պարտաւորուած , հուսկ ուրեմն ուրբինեանց իշխանութեան վերջին ժամանակները մանաւանդ երբոր ազգաւ լատին իշխանները նոյն խարխուլ գահը բարձրանալով՝ լատին կրօնաւորներու թեւաբութեամբ բոլոր ուժով ազդը լատինացունելու կաշխատէին , կաթողիկոսութիւնը քաղաքական իշխանութեանց հադէտ հակամիտութիւնները ոչնչացունելու անկարող , մանաւանդ արտաքին օգնութեանց հանդիպելու երազոյոյս ցնորքներով՝ թուլցած էր մեր ազգային եկեղեցւոյն աւանդութիւնները եւ անկախութիւնը պաշտպանելէ՝ այնպէս որ՝ եթէ չեմք սխալիր՝ եթէ արեւելեան վարդապետաց ընդդիմութիւնները հակակշիւ զօրութիւն մը չկողմէին նոցայանկութեանց եւ յօժարութեանց դէմ , եղան այնպիսի ժամանակներ՝ յորում լատինացիք կաթողիկոսներու կառաջնորդներու ջանիւքն ազգային եկեղեցին իւր գոյութիւնը պիտի կորսնցունէր :

Ազգային հոգեւոր եւ մարմնաւոր իշխանութեանց այս հակամիտութեանց հետեւանքն եղաւ քաղաքական իշխանութեան անկանգնելի կործանումը Ալիլիկոյ մէջ , եւ զանազան խռովայոյզ աղմուկներ , որ քաղաքական շփոթից եւ հարուածոց երեսէն սասանեալ ազգը վրդովեցին : Իսկ ուրբինեանց իշխանութեան իսպառ անկումէն վերջը կաթողիկոսական աթոռն իւր անշուք դը

բութեան մէջ ուրիշ բան չէր Բայց եթէ մի հոգեւոր իշխանութեան ստուեր խաղաղիկ դարձած անարժաններու հաճոյից եւ իբրեւ մի առեւտրոյ առարկայ այլազգի բռնաւորաց կաշառառութեան անպառ աղբիւր : Այս միջոցիս կաթողիկոսներն ծանր հարկատուութեանց եւ հարստահարութեանց պարտաւար հաստատուն բնակութիւն չունենալով՝ առտանդալան կթախառէին , եւ հազիւ եպիսկոպոսի օծութեան և միւսոնի օրհնութեան պատճառաւ երբեմն կործանեալ տէրութեան աւերակ մայրաքաղաքին մէջ կերենային , ուր էր նաեւ հայրապետանոցը : Այսպիսի աղետալի ատեն մը վախճանեցաւ Յովսէփ կաթողիկոս , և Պրիզոր մուսաբեկեանց ոմանց ձեռնառութեամբ անոր յաջորդեց , և եպիսկոպոսաց նուազութիւնը տեսնելով՝ առ օրին հինգ եպիսկոպոս ձեռնադրեց առանց ընտրութեան :

Այս անարդութեան հասած էր աթոռն և կաթողիկոսութիւնն , երբոր Էջմիածնի մայր տաճարին մէջ եօթն հարիւրի չափ արք եպիսկոպոսունք , վարդապետք , վանահարք և կրօնաւորներ և բազմաթիւ իշխանաւորներ եւ ասնուտեարք ժողով ընելով հայրապետական աթոռն իբր հաղարամեայ պանդխտութենէն վերջը իր բնական և հաւաքատ տեղը փոխադրեցին , և հրաւիրեցին Պուսաբեկեանցնոր Էջմիածին գայ , բայց նա չուզեց գնալ և տեղէն չխախտեցաւ : յայնժամ մերժելով զնա Վիրապեցին կարգեցին կաթողիկոս ՚ի վերայ ամենայն Հայոց , որոյ յաջորդութիւնը կուէ մինչև ցայժմ : Իսկ Կիլիկիոյ մէջ՝ ուր մինչև մեր օրերը բռնակալութեան և անիշխանութեան վիշապը կըսնդէր , և հազիւ թէ քանի մը տարի յառաջ օսմանեան հզօր տէրութեան բազուկը ջախջախեց նորա գլուխը որով

և օրինաւոր իշխանութիւն հաստատեցաւ : Պուսաբեկեանցին անսաստութեանն ալ տեւողականութիւն ունեցաւ , որոյ յաջորդները կան մինչև և մեր օրերը , և կաթողիկոսի վերտառութեամբ իրենց սահմանաւոր շրջակայքը հայրապետական իրաւունք ՚ի գործ կընեն : Ահաւասիկ Սոյ աթոռոյն յաջորդութեան պատմութիւնը , որ ըստ երևոյթին Աղթամարայ աթոռոյն նման ապստամբ սկզբնաւորութիւն չունի , բայց այս ինչիւրն օրինաց և իրաւանց համեմատ քննելով , կտեսնուի որ Սոյ յաջորդութիւնն ևս պարզապէս շարունակեալ ըբոստութիւն մի է և միւսէն ամենեւին տարբերութիւն չունի : Ահաւասիկ պատճառներն :

Ա.

Սոյոգ է որ կաթողիկոսի ընտրութեան մասին չէ կարելի ընդհանուր օրէնք մը ցոյց տալ՝ որ ՚ի սկզբանէ անտի և միշտ ՚ի գործածութեան լինելով դիւրին լինէր ազգին հարազատ կաթողիկոսները անհարազատներէն որոշել : Բայց նուրբ նկատողութեամբ զննելով մի պայման կնկատեմք որ բոլոր կաթողիկոսաց ընտրութեան մէջ իբր էական պահում է , և իբր այն արդոյ և հրատարակեալ օրինաց ոյժն ունի : Այս բանն է հայաստանեայ եկեղեցւոյն եկեղեցական եւ աշխարհական անդամոց նախընթաց կամ հետեւորդ հաւանութիւնը՝ որ կհանդիսանայ օրինաւոր ժողովներու միջոցաւ : այս պայմանը այնչափ ընդհանուր է որ հոգեւոր իշխանութեան ստորին աստիճանաց մէջ անգամ անբռնաբարելի է : Ծխական ժողովուրդն իւր քահանային , վիճակի ժողովուրդն իւր

եպիսկոպոսին եւ ընդհանուր եկեղեցին իւր ընդհանրական հայրապետին ընտրութեան մէջ բաժին ունի . եւ այս 'իւ կապուցմանէ առաքելական աւանդութեան . եւ եկեղեցին իւր այս իրաւունքն միշտ 'ի դօրծ կգնէ՝ կամ նուիրելոյն ընտրութենէն առաջ ընտրութեան մասնակցելով , կամ ձեռնադրութենէն վերջը նորա ընտրութեան իւր հաւանութիւնը համաձայնելով որ նոյն բաննէ , եւ այս է նախընթաց կամ հետեւորդ հաւանութիւն ըսուածը : Այս իրաւանց պահպանութեան համար էր անշուշտ որ երբ հայրապետական աթոռը Ալիլիկիոյ կողմերը կգեղէրէր , եւ ընդհանուր ազգը՝ որ տակաւին մեծագոյն մասամբ բուն հայաստանի մէջ կընակէր , տեղւոյն հեռաւորութեան պատճառաւ չէր կրնար մասնակցիլ կաթողիկոսի ընտրութեան : Պահլաւունի Գրիգորիս կաթողիկոսին օրովն երբոր Աղթամալայ բռնաւոր Գաւիթ կաթողիկոսն հերքելու համար ժողով դումարուեցաւ , կանոն կարգեցին որ յայնմ հետէ կաթողիկոսի ընտրութիւնն կատարուի արեւելեան չորս երեւելի աթոռոց , այսինքն Բշնոյ , Հաղբատայ , Թաղէոսի վանաց եւ Տաթեւու արք եպիսկոպոսներու միաձայն հաւանութեամբն , եւ վճռեցաւ որ արտաքոյ այս պայմանին ընտրութիւնն անվաւեր համարուի : Գիտեմք որ այսպիսի մեծ եւ ընդունելի ժողովոյ վճիռն նիւթապէս միշտ 'ի դօրծ չդրուեցաւ նախ քան զընտրութիւն իւրաքանչիւր կաթողիկոսի , բայց ընտրութենէն վերջը առանց ընդդիմութեան նոցա հաւանութիւնն մի եւ նոյն զօրութիւնն ունի . այս է պատճառն՝ որ հայրապետական աթոռոյն Ալափոխադրուելէն վերջը նստող կաթողիկոսունք թէ եւ Ալիլիկիոյ քանի մը եպիսկոպոսներէն միայն ընտրուած , եւ երբեմն նաեւ

այլազգի բռնաւորներու միջամտութեամբ կաթողիկոսացած են , բայց ազգին հարազատ կաթողիկոսաց կարգին մէջ մտած են :

Բայց նկատելով Մուսաբեկեանցին կաթողիկոսանալուն եղանակը , մեծ տարբերութիւն կգտնեմք . այնպէս որ մեր խօսքը Պահլաւունոյն գումարած ժողովոյն վճռոյն համեմատ կարգելով , համարձակութեամբ կընամք ըսել թէ նորա կաթողիկոսութիւնը վաւերական չէ եւ ապօրինաւոր է : Ապօրինաւոր է , վասն զի ոչ թէ միայն նոյն իսկ Ալիլիկիոյ մէջ հայրապետական աթոռոյն առ ընթերակայ եղող սակաւաթիւ եպիսկոպոսներն ըստ օրինի չմասնակցեցան նորա ընտրութեան , այլ եւ անոնցմէ չորսը դրաւոր բողոքներով հակառակեցան , եւ դրեցին արեւելեան եպիսկոպոսաց՝ որ առաջակայ չարեաց դարման ընեն : (Ալիլիկիոյ եպիսկոպոսաց սակաւութիւնն անկէց յայտնի է որ իր օծուած օրը Մուսաբեկեանց հինգ եպիսկոպոս ձեռնադրեց առանց նոցա արժանաւորութիւնը նկատելու) :

Անվաւեր է , վասն զի վերոյիշեալ ժողովականաց կանոնաց համեմատ չկատարուեցաւ նորա ընտրութիւնը , այսինքն չորս աթոռոց արքեպիսկոպոսներն ոչ թէ միայն մասնակից չեղան նորա ընտրութեան , այլ եւ համաձայնութեամբ ընդհանուր ազգին անընդունակ վճռեցին նորա կաթողիկոսութիւնը , եւ սուրբ Էջմիածնի մայր եկեղեցւոյն մէջ դումարուած մեծ ժողովով հերքեցին :

Համարելով թէ այս ժողովը Ալիլիկիոյ մէջ կատարուեցաւ , ինչ էր արդեօք հետեւութիւնը , ոչ այլ ինչ , բայց եթէ աթոռն 'ի պարապութեան համարելով նոր կաթողիկոս մը պիտի ընտրուէր , ինչպէս որ Արստանդին Բ . եւ Յակօբ Բ . կաթողիկոսաց ատեն պատահեր էր :

Ենթադրելով նաեւ թէ այս կաթուղի-
կոաները իրենց անկմանէն վերջը առան-
ձին տեղեր քաշուելով ինքնագլուխ հայ
քաղեաական իրաւունք 'ի գործ դրին ,
որը արդեօք ազգին օրինաւոր , վա-
ւերական եւ հարազատ կաթուղիկոս
պէտք էր համարիլ , անշուշտ անոնք որ
անկեալ կաթուղիկոսաց տեղակալեր է-
ին . եւ միւսներուն ըրածը յայնմ հետէ
վտարանջութիւն պիտի համարուէր :
Եթէ այսպէս չլինէր , եւ բոլոր ան-
կեալ կաթուղիկոսունք եւս մի յաջոր-
դութիւն թողելու իրաւունք ունենա-
լին , մի եւ նոյն ազգին մէջ ոչ եթէ ի-
րեք , այլ շատ աւելի բազմաթիւ կաթու-
ղիկոսներ պիտի տեսնուէին մինչեւ մեր օ-
րերը : Բայց այն որ ըստ ընտրութեան
օրինաւոր եւ վաւերական կաթուղիկո-
սունք անգամ իրենց անկումէն վերջը
հայրապետական իրաւունքէ կղրկուէին ,
այս անտեղութեանց առաջը առած է :
Այս վիճակին մէջ է ահաւասիկ Մուսա
բեկեանցին կաթուղիկոսութիւնը Վի-
րապեղոյն ընտրութենէն վերջը . եւ
այս բանն էր որ մեզի պատճառ կու-
տայ համարձակութեամբ ըսելու թէ
Աղթամարայ Դաւիթին եւ Մուսա
բեկեանցին ըրածն մի եւ նոյն բանն է ,
եւ եթէ արաաքին տարբերութիւն մը
կերեւայ , այն է որ Դաւիթ իշխանու-
թիւնը յայտնապէս իրմէ կսկսի , բայց
Մուսաբեկեանինը որպէս թէ շարու-
նակութիւնն է արդէն եղած իշխանու-
թեան , եւ ասոր պատճառն այն է որ
այն միջոցին հայրապետական աթոռն
'ի Սիւ էր : Սակայն ինչպէս մինչեւ հի-
մայ ըսուածներէն յայտնի եղաւ , Մու-
սաբեկեանին յաջորդութեան շլթային
օղակն իւր վրայ կտորած է , եւ ինքն
ալ Դաւիթի պէս իրմէ վերջը եղած յա-
ջորդութեանց սկիզբն եղած է , որ բը-
նաւ կցորդութիւն չունի անցելոյ հետ :

Կմնայ մեզ բայտարել որ հայրապե-
տական աթոռոյն 'ի Սոյ Եջմիածին
փոխադրութիւնը ոչ թէ միայն նպաս-
տաւոր չէ Մուսաբեկեանցին յաջորդու-
թեան , այլ եւ վտանգաւոր :

Բ.

Էջմիածնի եւ հայոց հայրապետու-
թեան տեղական կապակցութիւնը թէ
պէտեւ առաքելական յաջորդութեան
հնութիւնը չունի , բայց անոր չափ նուէ-
րական է : Ոչ Թադէոս եւ ոչ Բարթու-
ղիմէոս առաքեալք վաղարշապատի մէջ
ոչ աթոռ դրին եւ ոչ յաջորդութիւն ու-
նեցան , բայց նոցա արժանաւոր յաջորդ-
եւ առաքելական վաստակոյն կցորդ-
աստուածարեալն Գրիգոր նոցա յա-
ջորդական աթոռն այնտեղ հաստատեց ,
եւ աստուածային հրաշալի տեսիլ մը ո-
րով հայաստանեայց մայր եկեղեցւոյն
ձեւն եւ տեղը նշանակուեցաւ , այս բանն
առաւել նուիրագործեց : Այս տեղ
իրեւ 'ի հայրենի ժառանգութեան դա-
հակալեցին երանելի որդիք եւ թոռունք
սուրբ Լուսաւորիչ հօր մերոյ Արիստա-
կէս , Վրթանէս , Յուսիկ , մեծն Ներ-
սէս եւ Սահակ պարթեւ , եւ այլք . սո-
քա ամենեքեան այս սրբավայրին մէջ
քահանայապետական պատմութեանաւ եւ
Հոգւոյն օծութեամբ սրբազնագործե-
ցան , ուրեմն ի՞նչ անթարգմանելի թխ-
րութիւն եւ ցաւ չղգացին մեր նախնիք
երբ որ աշխարհին աւերութեան պատ-
ճառաւ առաջին անգամ ստիպուեցան
հայրապետական աթոռն իւր տեղէն
խախտել , միթէ առանց արտասուեաց
եւ հանգիստ սրտով տարագրեալ աթո-
ռը կրցաւ բաղմիլ այն հայրապետը
որ առաջին անգամ կրաժնուէր այն

նուիրական տեղէն՝ յորում իւր աստուածարեալ նախորդն եւ մեր հաւատոյ հայրն զնորահաւատ եւ բարեմիշտ թագաւորն հրաւիրած էր ՚ի գործակցութիւն « ՚ի շինել զսուրբ խորանն լուսոյ , եւ յորում ծագեալ էր լոյս ՚ի հոյսս տան աշխարհի » : Եթէ ինրայելի որդիքը Բարեւազուոյ գետերուն քով նշտած կողբային , եւ սիւմնի յիշատակաւ մորմնքելով կուխտէին զԵրուսաղէմ չըմտնալ , անշուշտ մեր նախնիք եւ այս վիճակին մէջ այն արտասուքը կ'ընկնէին , եւ մի եւ նոյն ուխտը կընէին սրբոյ Էջմիածնի մայր եկեղեցւոյն նկատմամբ՝ ուրկից հայրապետական աթոռն տալագիր եղած էր : Ո՛վ կարող է տալակուսիլ՝ թէ բոլոր կաթողիկոսներ որ նստան ՚ի Դուին , յԱնի , ՚ի Հռոմ կլայ , ՚ի Սիւս , եւ այլն , իրենց աթոռը միշտ ՚ի պանդխտութեան կհամարէին , եւ կցանկային որ աթոռն իւր բնական եւ հարազատ տեղը դառնալով՝ այս օտարութեան վախճան լինէր : Արդեօք սուրբ Ներսէս շնորհալի հայրապետը՝ որ առաջին հայրապետաց եւ վարդապետաց ժամանակները միտք բերելով կըզանգատէր թագաւորական եւ բազմաթաղով քաղաք մը չկենալուն համար , եւ ինքզինքը կնանցունէր այծեամի մը՝ որ շուններուն եւ որսորդաց ձեռքէն փախած այն քարանցաւին մէջ ապաստանած է , եւ հայրապետական աթոռոյն տեղը կամաւոր բանտ կանուանէր , արդեօք կըսեմ , այս խօսքերը դրած ժամանակ ակնարկածը Վաղարշապատը չէր : Ո՛չ , ո՛չ , պէտք չէ տարակուսիլ թագաւորական եւ բազմաթաղով քաղաք ըսելով Վաղարշապատը կհասկընայր , եւ նախնի հարց եւ վարդապետաց ժամանակները յիշելով՝ սրբոյն Գրիգորի եւ նորա երանելի որդւոյ եւ թոռանց ժամանակները կիմանայր :

Պէտք չէ տարակուսիլ այս ճշմարտութեան վրայ , վասն զի այս էր նաեւ Շնորհաւոյ նախորդին եւ եղբօր՝ զոր ըստ հոգւոյ հայր կանուանէ , պահլաւունի Գրիգոր կաթողիկոսին սրտին բոլոր ցանկութիւնը եւ մտադրութիւնը , եւ սրբոյն Ներսէսի ցանկութիւնը անկարելի էր անկէց տարբեր ըլլալ : Պատմութիւնը , յայտնապէս կաւանդէ՝ որ այն երանելի կաթողիկոսը հայրապետական աթոռոյն հեռաւոր՝ երկիրներու մէջ պանդխտանալը տեսնալով կմտատանջէր , եւ արարատեան աշխարհին մէջ ապահով տեղ մը գտնել կխորհէր միշտ , բայց այն կողմերը թշնամեաց յարձակման երեսէն միշտ վրդուած լինելով , փափաքն անկատար մնաց :

Այս էր ամեն ժամանակ ամենայն կաթողիկոսաց եւ ընդհանուր ազգին բաղձանքն եւ յօժարութիւնը , զոր կարելի է բացորոշ նկատել պատմական ամեն դէպքերու մէջ , որ այս խնդրոյս վերաբերութիւն ունին , բայց մենք երկու օրինակ միայն մէջ բերեմք այս տեղ :

1. Յակոբ Գ. կաթողիկոսն որ Սիւս նստաւ , եւ Մուսարեկեանցէն միայն երեսուն տարի յառաջ է , Վասպուրական գաւառին բնակչաց խրկած մէկ կանգակին մէջ այս վերտառութիւնը կգործածէ . « Այս մեր գիր հագեւորական բարձր հրամանի հաստատութիւն է , եւ օրհնութիւն է Յակոբայ ծառայի ծառայոյն Յիսուսի Քրիստոսի աստուծոյ տեառն մերոյ , շընորհօք եւ ողորմութեամբ նորին կաթողիկոս ամենայն հայկազնեայց հանուրց եւ ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏՈՒ . . . եւ այլն » :

2. Նոյնպէս Կոստանդին Ե. կաթողիկոսն՝ որ Մուսարեկեանցին նախորդին նախորդն է , եւ անկից միայն տասն տարի յառաջ կաթողիկոսացած

է նոյնպէս Ստոյ մէջ , իւր մէկ կոնգրա-
կը այսպէս կսկօի . « Կոստանդին ծա-
ռայ ծառայից տեառն մերոյ Յիսուսի
Քրիստոսի , ոչորման/թեամբն աստու-
ծոյ կաթուղիկոս ՎԱԶԱՐՇԱՊԱՆՈՒ » , և
այլն :

Ուրեմն Մուսաբեկեֆնեյ՝ որ հայրապետական աթոռոյն ՚ի Վաղարշապատ փոխադրութեան ընդդիմացաւ , ընդդիմացաւ նախ աթոռոյն իրաւանց , որ այնչափ սերտ կապակցութիւն ունէր Էջմիածնի մայր եկեղեցւոյն հետ . ընդդիմացաւ բոլոր իրմէ յառաջնատող հայ լատեոսացի սուրբ Լուսաւորչէն սկսեալ մինչև իր մերձաւորագոյն նախորդները . ընդդիմացաւ ընդհանուր եկեղեցւոյն կամաց եւ կոչման՝ որ սուրբ Էջմիածնի մէջ գումարեալ ժողովով հանդիսացեր էր : Ուստի ինքն ալ աթոռոյ յաջորդութեան իրաւամբ քնաւ կապակցութիւն մը չունի նախորդաց հետ :

Տեսանք քիչ մը վերը՝ որ մինչեւ իւր նախորդին նախորդին իրենք զիրենք կաթողիկոս Վաղարշապատու կկոչէին, վասնզի իրօք այնպէս էին, թէպէտ և արտաքոյ Վաղարշապատու կընակէին, բայց Վիրապեցւոյն ընտրութեանէն վերջը Մուսարեկեանոյն յաջորդներն « կաթոլիկոս տանն Արիւնիկոյ» վերտառութիւնն սկսան գործածել, եւ Արիւնիկոյ յաջորդութիւնն Վաղարշապատու կաթոլիկոսութեան յաջորդութիւնն չէ կա-

ընդի լինել . այս է մեր ըսելը որ Թա-
դէոս և Բարթոլոմէոս առաքելոց յա-
ջորդութիւնը՝ որ 'ի պանդխտութեան և
յօտարութեան կեեդերէր , Վիրապե-
յեոյն ժամանակ Վաղարշապատ դառ-
նալէն վերջը , Մուսաբեկեանցին կաթու-
ղիկոսութեան յաջորդութիւնն նորածին
իշխանութիւն մը եղաւ Աղթամարայ
կաթուղիկոսութեան նման , որոյ սկիզբ-
բնն եւ հիմնադիրն է նոյն ինքն Գը-
րիգոր մուսաբեկեանց :

Երբ կացութիւնը փոփոխուեցաւ, մեր միջին դասը փայլ ըստ աշխարհի, պէտք է գիտնալ որ ամենայն հայոց կաթողիկոսութիւնը գոյութիւն ունի, յաջորդական տեւողութիւն նախկին լուսաւորչացն մերոց Թադէոսի և Բարթողիմէոսի առաքելական իշխանութեան, ինչպէս որ իշխանութիւնն մի է, նոյնպէս աթոռն եւ կաթողիկոսութիւնն մի է. աթոռն է սրբոյ Եւփածին հայրապետական աթոռն, եւ կաթողիկոսութիւնն՝ որ այն տեղ կայ :

Իսկ կարծե՛լն թէ Աղթամարայ եւ Սոյ կաթողիկոսներն իրենք զիրենք յաջորդութեան իրաւամբք օրինաւոր անթուականներն հրատարակած են նոյն անթուոյն , պարզ սխալ մի է , վասնզի մէկն ինքզինքը “ կաթողիկոս տանն Աղթամարայ ” , եւ միւսը “ կաթողիկոս տանն Կիլիկիոյ ” կանուանեն :

ՅԱՌՈՒԱԿՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Ո՛վ առուակ՝, ասա՛ ցիս , ուստի՞ ուղիս քո վճիտ ,
Յո՛ր լերանց իջանես , և քո ճեմ յո՛ր հովիտ .
Զո՛ր երկրի անուշակ հաւաքես դու զանձրե .
Ո՛ր երկրի ՚ի քեզ շող արձակէ եւ արե .
Ո՛ր ծործորք նուագեն քո զալեաց դդչիւն ,
Կամ անձաւք ո՛ր լերանց քո ձայնիդ տան դանդիւն :

Ընդ առատ քոց ալեաց եւ իցե՞ շիթ քրտանց
Խառն օ՛նդ հարց յերեսաց հոսերց ՚ի նախանձ .
Խու՛ն մի կա՛ց , իմ առուակ , զի ափով զայդ կայլակ
Տօթակէզ իմ սրտիս առից ձօն անուշակ ,
Կաթեացի ՚ի սիրտ իմ , զի մեր հարց սուրբ յողի
Վառեսցի իմ հոգի եւ ՚ի սէր հայրենի :

Ո՛վ առուակ , միշե ո՛ւր քո ալիք գիլ ՚ի դիլ ,
Հիւ ընդ դաշտս անցանէն , ընձիւղէն զոստոց ծիլ .
Մինչև ո՛ւր քո չափեալ մեծաքայլ ասղարէղ՝ ,
Ո՛ւր հանգչին պաղպաջուն մկանունք դէղադէղ
Զո՛ր երկրի ողողես ըղհովտաց դու գալար ,
Ո՛յց որդիք հարկանեն առ ափամբ քո քնար :

Առ ափամբ քո յուռթի ուռճացեալ յայս արօտ ,
Ո՛յց խաշանց էր ճարակ ընդ զուարթ առաւօտ ,
Պատմեա՛ց ինձ , առ նախնեօք ընդ կաղնեաւս ՚ի հեշտ վին
Ո՛յց յերեր կայր որրան , ո՛յց որդիք նիրհէին ,
Ընդ փաղփուն քո ալիս ո՛ր լուրորդք լուղեցան ,
Քո լճակ լուսափայլ ո՛յց որդւոյ լոգարան :

Ո՛վ առուակ , թէ օտարք հերկեսցեն զիմ երկիր ,
Դու ոտիս անողոք խնայեա՛ դքո ձիր ,
Թէ ՚ի բուն արօրոյ ձեռք նոցա փապարին ,
Քեզ զի՞ փոյթ , այս նոցա անօրէն քրտանց դին ,
Զի փոխան արօրոյ մերթ նիզակ բռնալիր ,
Ունէին այն բաղուկք յաւերել մեր զերկիր :

Մի՛ զալիս քո վճիտ սփռիցես յայս ՚ի դաշտ ,
Եւ զբաժ օտարաց թանայցես , թո՛ղ երաշտ ,
Ըզքո ջուր սառնասոյղ թէ արբցէ ոք օտար ,
Խիթ ՚ի փոր դառնագոյն անկ՝ առուակ , չարաչար ,

Եւ զարգանդ աւերեա՛, զի կացցեն անորդի,
Եղիսէ թէ գայցէ՛ մի քո ջուր սրբեսցի :

Արդ՝ի քէն զայս խնդրեմ, զովարարդ առու ,
Եւ զուարթ խոնարհեա՛ յայս պատուէր խրատու ,
Թէ սոխակ քաղցրերդակ ձագ հանեալ ՚ի Սասիս :
Զոսկեզօծ սուրբ զթեւն լուսացէ քո յալիս ,
Մի բնոյն արասցես թոյլ զաւեր իւր երգեւ ,
Այլ զիմոց հայրենեաց զբաղդին առասպել :

Եւ ՚ի քէն ոք արբեալ անցաւոր ծարաւի ,
Յիշեսցէ թէ աղիք գալարին մեր քանի՞ .
Մաղթեսցէ դռհութեամբ մեր զառ քեզ վերադարձ
Եւ զժողով համագունդ վայրատեալըս եղբարց
Եւ երկրիս ամայի եւ յորդուոց իւր թափուր
Զպճնեւ գեղազարդ ՚ի ծաղիկ եւ վետուր :

ԱՐՇԱԿ ԿՈՄԻՏԱՍԵԱՆ

Աշակերտ Ժառանգաւորաց Ռատմարանիս .

ՆՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԻՒՐԵՐՆ ՈՒ ԾԵՐՈՒՆԻՆ

Գիւղաքաղաքացի պատուաւոր վիճակի տէր անձ մը՝ որ չատ անգամ իրեն սեղանակից ունենալ կսիրէր տարբեր վիճակէ անձինք , եւ անոնցմով երեկոյեան ժամուն տուտնին զուարճութիւնը կտտարել , իրիկուն մը մեծ հացկերոյթ մը պատրաստեց, եւ բաւական բազմութիւն մ՝ իր սեղանին բոլորտիքը ունենալով՝ ասիական պարզութեամբ ընթրիքը կտտարեցաւ : Հրաւիրեալներն արդէն սկսած էին պարտիզին ծառազարդ ճեմելեաց տակ առողջապահական շարժումները կատարել , երբ երկու ուսումնական երիտասարդներ՝ Վրոյր եւ Վաղինակ , իրենց սիկառները վառած՝ լուսնոյ բացխիլիկ երեցող սկա-

ւառակին գէմ հանգարտութեամբ հետեւեալ խօսակցութեան թելը բռնեցին :

— Վաղինակ , ինչո՞ւ Վրոյր , գիտես թէ իր ամէն ճշգրութիւններով լուսինն այս գիշեր մեր ազգին վիճակը կը պատկերացունէ : Թէպէտ այս տիեզերական լուութեան մէջ իւր հեղիկ ընթացքը վրդուիող պատճառ մը չկայ, սակայն հորիզոնէն ելնող ամպի հատուածներուն իր արծաթի գէմքը փոխադրեալ մեր տեսութենէն դուրսը բաւական խոչընդոտն է իւր ճառագայթարձակ յատակութիւնը միօրինակ պահելուն : Այո՛ , ազգային վիճակն այս գրից մէջ է այսօր . չիթթութեան ամպեր փոփոխակի անոր խաղաղութիւնը կամբոխեն :

եւ ընթացից միօրինակութիւնը կայ-
լային . եւ ո՛վ գիտէ , աղղութեան հո-
րիզոնը տակաւին ո՛րչափ փոթորկալից
ամպեր պիտի մթագնեն . . . : Ամէն
կողմանէ իրերն սպառնացող գրից մէջ
կաղմ եւ պատրաստ կնկատուին . . . :

— Կընդունիմ որ Աղգին վիճակն
հիմայ լուսնոյ նկարագիրն ունի . բայց
հետեւցուցած հաւանականութիւնն ի-
պարզ վարկածէ մ' աւելի արժէք չու-
նի . Ընդհատ ամպերը չափ անդամ գե-
ղեցիկ պարզութեան մը պուշակ են , եւ
թէ ամէն ամպ կայծակ չծնիր . Աղղու-
թեան հորիզոնին վրայ այդպիսի վը-
տանգաւոր ամպեր մտածելու հաստա-
տուն պատճառ մ' եղած չէ տակաւին ,
եւ եղածներն ինքնին ոչինչ ու անցնե-
լու բաներ են .

— Բայց Աղգին ներկայ կնճռալից
վիճակն երթալով կվաթթարանայ . կեր-
կնչիմ , դուցէ մեր ամէն գեղեցիկ ա-
կնկալութեանց մէջ վերջապէս խաբ-
ուինք :

— Նկատեալ կնճիռն ուրիշ բան չէ՝
կրկնեց Վաղինակ , եթէ ոչ անմիաբա-
նուէ մը գառն արգասիքը , որ սովոր
է միշտ ըլլալի բարեկարգութեան մը
կարապետել . Ամէն անգամ հանրական
ուղղութիւն մը ըլլալու մօտ չլիթու-
թիւններն անպակաս եղած են , անոր
համար որ ամէն մարդ խնդիրը միօրի-
նակ չկրնար նկատել , եւ մէկուն բարի
երեւցածը միւսին չար կերեւի : Արդ-
այսպիսի անստուգութեան մը մէջ բը-
նականաբար չփոթնեւ կյուղին , մինչև
որ խնդիրն ինքզինքը ցոյց տալով մեր
բոլոր յարմար ու անյարմար վարկած-
ներն ինքնին ցրէ :

Յուսահատիլ պէտք չէ . չփոթու-
թեանց դայրանալը մօտալուտ հանդար-
տութեան մը նախաշաւիղն համարե-
լու է :

— Բայց բնաւ հաւատալը չգայր . կող-
մնակալութեան չար ողին այն կարգի
մարդոց մէջ սոսկալի կերպով իր զոհե-
րը կհաշուէ , որոնց վրայ որ աւելի յոյս
հաստատած եմք . եւ երթալով աւե-
լի կհեռանան՝ քան միանալու կողմ կը-
դառնան : Այդ պայրացեալ հակառա-
կութիւնները ըլլալի բարեկարգու-
թեան մը ակնկալութիւնը չափոնց մեղ-
մէ վերցուցած են : Անխիսանութիւն ,
այս է իրաց բնական վախճանը :

— Ձեր զգացած երկիւղն , ապա-
գային մէջ իրականութիւն մը չունի ,
եւ ինչպէս կըսէք՝ Աղգին վիճակը դեռ
այն առիճան կնճռալից ըլլալու վտան-
գին հասած չէ : Դուք պէտքէ միա-
միա ըլլաք՝ որ վերջապէս բոլոր շրջու-
թութեանց վերջապահը հանրական բա-
րեկարգութիւնը պիտի ըլլայ :

— Ձեր տուած ապահովութիւնը
զիս կզարմացունէ , եւ ինձ այնպէս կե-
րեւի՝ որ գործոյն աջող կողմը միայն
նկատել կախորժէք . Որչափ ոչինչ բա-
ներ երեւցեր են ձեր աչքին Պօլսոյ մէջ
պատահած աղմուկները , վէճերը , զոր
Լրագիրք բաւական ատենէ 'ի վեր կը-
հրատարակեն : Նուա՞ղ չարիք ու ան-
անգութիւն էր այն մեծ ապստամբու-
թիւնը՝ որ Աղգը իր երեսփոխանութեան
դէմ՝ յուզեց , անոր իշխանութիւնն արհա-
մարհեց , եւ վերջապէս ընտրած պատ-
րիարքին ընտրութիւնն ալ ունայնա-
ցունելու այնչափ ճիգեր թափեց , եւ
թերեւս յաջողէր ալ՝ եթէ Աստուած
ընտրելոյն մահը չփութացունէր :

— Եղբայր , սխալ ու վտանգաւոր
համոզման մը մէջ կերեւիք . գաւառնե-
րը դեռ այնպիսի յոռեգոյն չփոթու-
թեան մը անխորձ են , և աղդ ըսելով
պօլսեցի հայերն իմանալնիդ մասնաւո-
րը ընդհանուրն տեղ դնելու անտեղու-
թիւնն ունի : Պօլսեցին կյուղի , աղգին

ինչ կըլլայ . նա իր երեսփոխանութեան
դէմ կապտամբի , դարձեալ ազդին ինչ
կըլլայ . Ոչ Պօլսեցին հայ ազգը կա-
ցուցանողն է , և ո՛չ ալ իր երեսփոխա-
նական ժողովը ազգին ընդհանրութիւ-
նը ներկայացունելու գիրքը ունի : Յոյց
տուէք ինձի , մեր գաւառը այն ժողով-
քին մէջ ներկայացնողն ո՛վ է . քանի՜ ե-
րեսփոխան ունիմք հոն : Մենք ալ գա-
ւառական երեսփոխանութիւն մ' ու-
նիմք , բայց ընդհանուր ազգին կամքը
կներկայացունէ ըսեմք նէ՛ , այլոց ծի-
ծաղը շարժելէ տարբեր բան ըրած չեմք
ըլլալ :

— Ուրեմն ի՛նչ ըսել կուղէք . Պօլ-
սոյ երեսփոխանութիւնը Ազգին չ'վերա-
բերիր , անոր որոշմանց հնազանդելու
պարտաւորեալ չե՛մք :

— Հաւատացէ՛ք որ մեր խղճէն
սլարտաւորեալ պիտի չըլլամք՝ եթէ բռ-
նութեան տակ չըլլամք , եւ մեր իրա-
ւունքը ճանչնալու եւ ճանցողներու կա-
րող անձինք ըլլամք :

— Բռնութիւն , Սահմանադրու-
թեան մէջ բռնութիւն . . . Բայց
անոր սկզբանց մէջ պարտուց և իրաւանց
վրայ գեղեցիկ կերպով դրուած է :

— Օրինաց վիճակը իր սկզբանց մէջ
միայն խնդրելու չեմք , շատ անգամ
նա իր սկզբան չպատասխաներ : Սահ-
մանադրութեան հիմունքն ալ թէպէտ
պարտուց եւ իրաւանց փոխադարձու-
թիւնն է , բայց գաւառականաց համար
միայն պարտուց հարկը արամադրեալ
կտեսնեմք , իսկ իրաւունքը Պօլսեցւոց
միայն սեփականուած : Բռնութիւն
բառը այդչափ զարմանք պատճառե-
լու չէր ձեզ . արդէն մեր ամենէն ծա-
նօթ վիճակն այն եղած է մինչեւ հիմայ :
Ո՛ր է սահմանադրութեամբ ստանալի
իրաւունքնիս . Պատրիարք կընտրուի ,
վեղի հարցնող չկայ , կհրաժարի նմանա-

պէս : Եթէ սահմանադրութեան պա-
հանջումն այս էր , ո՛չ ապաքէն ոչ ինչ
կեցցէներով զայն ողջունած՝ եւ ազա-
տութիւն գոչելով ալ բռնաւորին ձեռքն
ու բռնութեան շղթայները համբուրած
եղանք :

— Օրինաց պակ բռնութիւն . . .

— Արդէն բռնութիւնն ալ օրէն-
քով է . ամէն օրէնք՝ որ թերի է , բռնա-
ւորութիւն է , և իր թերութեան չափով
բռնաւորութեան տարբեր աստիճաննե-
րը կը անաղանիս , Մարդու վայելուչ
ազատութիւն մը՝ ժառանգելու յուսով
դէպ 'ի սահմանադրական ազատու-
թիւն վաղեցինք , բայց հակառակը
այն մոգիչ անուան տակ գաւառակա-
նաց համար Պօլսեցւոց ձեռքը օրինօք
նոր բռնաւորութիւն մը սահմանեցինք ,
որուն վրայ ալ մինչեւ հիմայ այսչափ
ուրախութեամբ կծափահարեմք : Ո-
ղորմելի՛ խղունչներ , որոնց տունը կայ-
րի , իրենք ծափ կը արնեն :

— Այսպէս ըլլալուն վախճանը :

— Կը արմանամ , Պ . Վ . Լոյր , արե-
ղական կիղիչ տապոյն մէջ չերմութեան
վրայ գաղափար չունիմ ըսելու չափ տը-
ղիտութիւն կյայանէք . իրաց վախճա-
նքն է՝ հզօրին հրամայել , տկարին հը-
նազանդել : Սակայն եթէ օրինաց թե-
րութիւնը գաւառականաց նկատմամբ
այդ բռնութիւնը ծնաւ , տարակոյս մի՛
ունենաք՝ նոյնը օր մ' ալ նոյն օրինաց
դէմ ապստամբութիւն ծնանելուն : Օ-
րինաց թերութիւն , Բռնութիւն և Ա-
պստամբութիւն , այս երեքը միշտ իրար
մէջ ծնունդ ու անունդ կառնեն :

— Ուրեմն ըսել կուղէք՝ որ Պօլսոյ
սլարտիւնքն ալ մեզ չ'վերաբերիր , ո-
րովհետեւ զայն ընտրողները Պօլսոյ է-
րեսփոխանական ժողովն է :

— Ատոր տարակոյս չկայ , բայց ը-
սինք՝ որ բռնութեան տակ եմք : Ի՛նչ

ընեմք, մեր ազգային գործոց կեդրոն Պօլսոյ պատրիարքութիւնը սահմանուած է, եւ գաւառները իրենց առանձինն պատրիարք մը ունենալը կարելի բան չէ: Պօլսեցի հայը այս ամենն աղէկ գիտէ, եւ ուզէն չուզէն մեր ընտրած պատրիարքին պիտի հնազանդին ըսելով՝ արտաքոյ իրաւանց ըստ հաճոյս ընտրութիւն կկատարէ, և մենք ա՛յ ծառայ եմք ազգին կամայն ըսելով, կամայ եւ աւամայ, դիտութեամբ եւ անգիտութեամբ պէտք է անոնց կամաց խոնարհիմք: Այսպէս մեր պատուութիւնը սոսկ հնազանդելու պարտուց՝ եւ անոնց հաճոյակատէրն ըլլալու հարկին մէջ սահմանուած է:

— Այստե՛ս ուրեմն ամէն անոնց՝ որ ինձի պէս ցարդ անխորի կերպով աշխարկած են այդ խնդրոյն, և աւելի աստ անոնց՝ որ սահմանադրութեան անուան տակ հասարակաց իրաւանց ոճիր ու հարուած կմենք նային:

— Ի՞նչ կկարծէք, Պարօ՛ն, աշխարհի ո՛ր օրէնքը տիրապետական ոգին կրնայ նուաճել. Այլոց հրամայելու բաղձանքը խիստ ընթացակից է մարդկէդէն բնութեան: Բնութեան այս կարեւոր ձգտումը ուրանալու համար մարդ պէտք է նաեւ ուրանայ՝ թէ ինք առանձին համոզումն կամ հաճոյք չկրնար ունենալ, եւ իր համոզումները հասարակաց ընդունելի ըլլալուն կամ հաճոյքը կատարուելուն չխափաքիր: Այս բնածին բաղձանքը կատարելու մասին պօլսեցւոյ դէրքն ալ շատ օգնած է իրենց, այնպիսի քաղաքի մը բնակիչներ ըլլալով, ուր օրինաց զօրութիւնն ամփոփեալ է: Այսպէս շատ անգամ ժողովրդեան կողմէ մը բռնողները միապետական ոգւոյ տէր մարդիկ են, որոնք արտաքուստ հասարակաց կարծեաց ջատագով կհանդիսանան, և ի ներքուստ իրենց մտա-

հաճութիւնները կատարելու ետեւէ կըլլան: Պօլսեցւոյ օրինակը ըսածնիս կարգարացունէ, որ մեր ազգին ամէն օր ժողովրդականութեան և սահմանադրական սկզբանց փոշի փչելով՝ հասարակաց կարծիք ըսած ատեննին դարձեալ իրենցինէն զատ ուրիշները իմանալ չեն սիրեր:

Աւելիառ տանտէրը՝ որուն լայնագիր ճակատին վրայ փորձառական հըմութեան և բարձր խոհականութեան մը պատկերը կնկատուէր, լուռ մտադրութեան մը վայելուչ դէրքով հինաւորց կաղամախին տակ նստած այս եռանդուն խօսակցութեանց մոխիկ կընէր: Արդէն իր դիմաց վրայ ներքին անհանգստութեան մը պատկերը ըսկսած էր նկարիլ, և ահա գլուխը վերցունելով՝ խօսքն ընդմիջելու թոյլտուութիւն խնդրեց: Երիտասարդ հիւրերը խոհական ծերունիէն փորձառական դաս մը առնելու հետաքրքրութեամբ իրեն լսելու պատրաստականութիւն ցոյց տուին, և ծերունին իւր զուարթածաղիկ ալիքը ձեռք առած,

— Չաւակներս, ըսաւ, չէի յուսար որ երիտասարդական անընտրողութիւնը այդ աստիճան կրնայ արամբարանել: Ազրուցեն՝ թէ Տաճկաստանի մէջ խելքը հասակին՝ այսինքն փորձառական կենաց մէջ է. նոյնը նաեւ իմ համոզումն է, սակայն ես ալ պիտի հաւանիմ որ այս ճշմարտութիւնը կամաց կամաց պիտի տկարանայ, եւ այսուհետեւ խելքը գլխուն՝ այսինքն հայեցողական կենաց մէջ ալ պիտի ըլլայ: Արդ՝ թողէ՛ք որ ես ալ փորձառութեամբ սովորածներս պատմեմ ձեզ:

Պօլսեցւոյ անհաստատամիտ բարքը հանդուրժող չէ, ամէն բանի մէջ փոքրոգի և խիստ փոփոխական է: Եթե թանասնամեայ հասակիս մէջ եմ, դեռ

պատրիարքի մահ լսած չեմ, և ընդհան-
կառակն տասնէն աւելի պատրիարքներ
ըստ փոփոխութիւնը գիտեմ 'ի մեծ վը-
նաս ազգին : Մինչև ցայսօր ալ գաւառ-
ներուն բնաւ խորհուրդ հարցուցած ու
կամք առած չեն ոչ պատրիարք ըն-
տրելու եւ ոչ ալ հրաժարեցնելու մա-
սին . և մենք ալ Պ. Վրդրի պէս՝ ազգ-
ըսելով միայն Պօլսոյ հայերն իմանալը
սովորած եմք : Պօլսեցիք զգալով, որ
օր մը գաւառական հայերն այդ փոսն
գաւոր համոզումը կրնան թողուլ, եւ
մենք ալ ազգ եմք ըսելով՝ ձայներնին
բարձրացնել ու իրենց փոփոխական հա-
ճոյից սահման դնել, սահմանադրու-
թիւն մը խմբագրել փութացին, և հայ
ազգը կայացանողը միայն իրենք ըլ-
լալին հանդիսաւոր կերպով հաստատել տո-
ւին :

Արդ՝ քանի որ օրէնքով պօլսեցւոյ
կամքին թողուած է ազգին դործերն
ըստ հաճոյս կատարել, ուղած ատեննին
պատրիարք ընտրել կամ հրաժարեցու-
նել, ուղղութիւններ ակնկալելը հոգմ
արածել է . Հայը պատրիարքի թաղ-
ման բնաւ յուղարկաւոր պիտի չըլլայ :
Սահմանադրութիւն մը մէջ տեղը ձը-
գեցին, տասը տարի կըլլայ արդիւնք
մը չտեսնուեցաւ չփոթութիւններէն և
քանի մը գեղեցիկ բառերու հասարա-
կաց բերանը սովորական ըլլալէն զատ,
ինչպէս են, որսմարտութիւն, երեսփոխան-
ութիւն, լսարան խորհուրդ, եւ մօտ օրն յա ալ
համալսարան խորհուրդ :

— Ստոյգ է, Հայրիկ, ընդմիջեց
Վաղինակ . մինչև ցարդ Հայք գրեթէ
պատրիարքի վախճան լսած չունին . ա-
սիկայ բաւական փորձ մ' է անոնց փո-
փոխամիտ բնաւորութեան : Միայն իգ-
նատիոս սրբազանը պատրիարք մեռաւ,
որովհետեւ իր հաստատութեան վրայ
չանցաւ . . .

— Տեսէք, որդեակք իմ, ըսաւ խոհա
կան ծերունին, ազգը պօլսեցւոյ ձեռ-
քը խաղալիկ մ' է, եւ նոյն խի պօլ-
սեցիներն ալ խումբ մը մասնաւորաց
խաղալիկ եղած են : Ժողովրդականութիւն,
հասարակաց կարծիք, այս երկու մոգական
բառերը այս խմբին մեծ զէնքի մը տեղ
ծառայած են, որով ամեն բան ինչ որ
իրենց կամաց եւ հաճոյից կհակառա-
կի, տակն ու վրայ ընել կշանան : Ժո-
ղովուրդը այս բառերէն շատ խաբուած
է . կկարծէ թէ այն բառերն արտա-
սանողներու գործոց մէջ իրօք իւր օ-
գուան ու կամքը կկատարուի, ուր
ընդհակառակն իր անուամբ անոնց անձ-
նական կրքերը կմարմնանան, իր շա-
հերը ոտնակոխ կըլլան, եւ իւր կամքը
կբռնաբարի :

Պօլսեցւոյ մէջ միշտ երեք տեսակ գլ
խաւոր կուսակցութիւն կայ սահմանա-
դրութիւնը հաստատուելէն 'ի վեր :
Ասոնցմէ առաջինը կբաղկանայ ընկե-
րութեան ստորին աստիճանի անձերէ,
որ օրինաւորութեան նախանձախնդիր
ըլլալու պատրուակաւ ամէն օր իշխանու-
թեան գերեզման կպատրաստեն, ըստ
որում իրենց բոլոր անկարգ հաճոյից մէջ
զայն խոչընդոտն կնշմարեն : Երկրորդը
կբաղկանայ պարզամիտ բարեպաշտնե-
րէ՝ որ ըստ իմիք իրաւացի երկիւղով մը
կխորշին ու կատեն ինչ որ նոր է, ա-
ռանց ընտրութեան ու բարօք լսելամը-
տութեան : Իսկ երրորդը՝ որ իրա-
պէս հասարակաց բարօքութեան և ըս-
տոյգ շահուն մտադիր է, կբաղկանայ
այն կարգի բարեբարոյ սակաւաթիւ
երիտասարդներէ, որոնց կամքը ուրիշ
բանի մէջ հաստատուած չէ, բայց եթէ
առողջ խղճմտանքի մը թելադրու-
թեան, որուն արդիւնքը միայն է փա-
փաքելի օրինաւորութիւնը : Առաջնոյն
թիւը հետզհետէ աճման մէջ էր, բայց

հիմայ, նուազելու, երկրորդինը հաս-
տատուն մնալու, իսկ երրորդինը աւե-
լի զօրանալու յոյսը կուտայ :

Այս ըսածներս իբրեւ ծերու մը դի-
տողութիւն պէտք չէ գահավիժարար
արհամարհէք : Բնորձերն ու լաւ ուշադ-
րութիւն մը այս ամէնը խիստ անվրէպ
կերպով կհաւատուն :

— Վայրկենէ վայրկեան զարմանքս
կաւելցունէք, պատասխանեց Վրոյր,
մտադրութենէն կկոցեալ աչքերը բա-
նալով իբրեւ թէ նոր գաղափարէ մը ար-
թընցած : Այդ լուրջ տեսութիւնները
մտքիս մէջ փրկարար ճշմարտութիւններ
նկարեցին : Ստոյգ է թէ հասարակաց
անուամբ շատ կարծիքներ և գործքեր
շրջաբերութեան ելած են և կենն, ու
րոնք շատ անգամ մեր կամաց հակառակ
կըլլան, բայց այլոց բարեմտութեան վը-
րայ չկասկածելու նախապաշարումս թող
չէր տայր անոնց վրայ պէտք եղած կեր-
պով քննել, ու հասարակաց կարծիքնե-
րէն ըլլալնուն երաշխաւորութիւն պա-
հանջել : Միտքս կուգայ՝ որ յերբեմն
գիւղաքաղաքիս մէջ պատահած աղ-
գային անհամաձայնութեանց տութիւ
յայտարարութիւններ կտեսնուէին իբ-
րեւ հասարակութեան կարծեաց թարգ-
ման, և ամէն անգամ ալ մանր քննե-
լով մասնաւորաց կարծեաց թարգման
ըլլալին կստուգէինք : Այս խաբէու-
թիւնը՝ որ միայն գիւղաքաղաքիս քա-
նի մը անվարիներու յատուկ կկարծէի,
հիմայ համոզուեցայ՝ որ շատ անգամ խա-
բուած պիտի չըլլամ՝ եթէ օտար քա-
ղաքներէ հասարակաց անուամբ հրա-
պարակ ելած կարծեաց հեղինակներու
համար ալ մտածեմ :

Բայց ինչո՞ւ, ինչո՞ւ ազգը Պօլսեցւոյ
առջև այդչափ արհամարհ ըլլայ : Մեր
սրտերն ատոր հանդուրժելու չեն, և
այսօրուքն սկսեալ մենք ալ իրենց ընտ

րած պատրիարքն ընդունելու չեմք :
Արդէն պատրիարք ընդունելու կըտ-
րուի ճամբան իրենցմէ սովորած եմք . . .

— Թող այդ չար օրինակին տխուր
յիշատակութիւնը՝ ընդմիջեց Վալինակ
հառաչելով մը, ատկէ աւելի փնտա-
կար ճամբայ չկայ ժողովուրդն անիշ-
խանութեան վարժեցնելու : Այն ճա-
խորդ գէպըը Աղգին նախատինք բե-
րող բաւական անտեղութիւն մը էր՝ որ
Պօլսեցւոյ խոհականութենէն ծագե-
ցաւ :

Յանկարծ ծերունւոյն դէմքն այ-
լադունեցաւ այս խօսքին վրայ, եւ
սրտէն խոր թառանչ մը դուրս գալով
գոչեց,

— Անիծեալ սահմանադրութիւն :

Վալինակ սոսկաց ծերունւոյն ա-
նէծքէն եւ խօսքն ընդմիջելով,

— Հալիկ, բաւ, բաւական հա-
կակրութիւն ունենալ կերիք այն օ-
րինագրքին դէմ : Չեր խոհականութե-
նէն չէի սպասէր որ զայն անիծելու չափ
տկարութիւն ունենաք, որ ինքնին բա-
րի եւ արդար է իր սկզբանց մէջ, եւ
կրթեալ ժողովրդեան մը ձեռք բարե-
կարգութեանց պատճառ :

— Որդեակի իմ, ըսածներդ կըն-
դունիմ, բայց թող որ անէծքս շարու-
նակեմ, ոչ թէ իր սկզբանց՝ այլ իր տա-
րածամ գալստեան վրայ : Սահմանա-
դրութիւնը այնպիսի ատենի մը մէջ մեղ-
մէ հիւրնկալութիւն խնդրեց, յորում
ղինքն ընդունելու տակաւին անպատ-
րաստ էինք : Թող իր տրամադրուեց
անկատարութիւնը՝ որով գաւառա-
կանացս ձայնը խեղդած է : Եթէ սահ-
մանադրութեան սկզբանց արդար գոր-
ծադրութիւնը բարեկիրթ ազգաց մէջ
օգտակարութիւններ կծնի, անբարե-
կիրթ ազգ մը ըլլալնու համար չէ որ
մեր մէջ հակառակը ծնած է և կծնի :

—Մե՛հ, չայրի՛կ չափաւորեցէ՛ք ձեր զայրոյթը, քիչ ժամանակէն ամէնքս գո՛հ պիտի ըլլանք: Քիչ մ' առաջ զըրուցեցինք որ արդիւնաւորեալ անտեղութիւնները եկեալ հասեալ ուղղութեանց առաջապահներն են:

—Իրաւունք ունի ծերունին իր ցաւագին անէծքները տալու՝ շարունակեց Վրոյր: Սահմանադրութիւնն Աղգին վրայ խորունկ վերք մը բացաւ որ իր վտուածիւնները հետզհետէ ամէն հասակի վրայ կտարածէ: Ժողովրդա կանութեան գաղափարը իր սխալ առմամբ իշխանութեան ամբողջութիւնը կու նայնացունէ, ու անմիջական արդիւնքն եզոյլ բռնակալութիւնը անոր աւերակաց վրայ իր արիւնոտ դրօշը կպարզէ: Ժողովուրդն առանց իր իրաւանց գործադրութեան կարող վիճակի մէջ լլալու զայն ձեռք ձգեց: Բէ՛, տէ՛ր Աստուած նոր ոտքի ելած տղայի ձեռք սուր տալու պէս բան մ'էր այս: Ժողովուրդն քիչ չէ ձայնները առէն կողմ տարածեցաւ: ճշմարիտ ձայն, բայց ժողովուրդը գերութենէ աղատիլը իշխանութիւնն ու օրինաւորութիւնը արհամարհելուն մէջ ըմբռնեց, և հիմայ ժողո-

վրդական աղատութիւնը նոր բռնաւորութեան մը տեղն անցաւ: Իրաւունք չունի՞ ուրեմն ծերունին այն օրինաց տարածամ գալուստն անիծանելու:

—Ներեցէ՛ք, եղբայր, ընդմիջեց Վաղինակ, ճշմարիտ է՝ որ ժողովրդեան համար դեռ կանոն էին այդ ատիճան աղատական սկզբանց ճաշակը, և բնականաբար ձեր զրուցած հետեւութիւնները պիտի ունենար: Բայց հանրական լուսաւորութեան տկրնկալութեամբ արժան էր այլ ևս յապաղել նոյն օրինաց ընդունելութիւնը: Աշխատինք ուրեմն սցսուհետեւ ժողովրդոց միաբը լուսաւորել ու մասնաւորաց աղգեցութենէն զայն խալսել, եւ ահա մէկէն մեր հորիզոնը մթադնող բոլոր սպառնալից ամպերը կցրուին:

Ներկայ շփոթութիւններէն առիթ առնելով Ծերունւոյն ու Վրոյրին մանրճափ վշտացող ու ազդին յառաջագիմութեան վրայ յուսահատող անձինք կան գաւառներու մէջ, եւ սրչափ ալ սակաւաթիւ են այնպիսեաց սրտերը բարեաց յուսով ավիտող Վաղինակներ:

Ս. Վ. Յ. Փ.

Պերիկլէս մեռնելու ատենը երբ իր կարեւոր բարեկամները անկողնոյն բոլորը նստած անոր զննութեան քաջագործութեանց վրայ գովութեամբ կխօսէին, պատասխանեց անոնց. « դուք իմ այն գործերուն վրայ կխօսիք, որ

ուրիշ զօրապետաց ալ հասարակաց են, բայց չէք յիշեր իմ այն մէկ յատկութիւնս, որ միայն ինձ սեփական է, այն՝ թէ իմ բոլոր կենացս մէջ բնաւ մէկուն չի սուգ նստելու պատճառ չեղայ:

ጊ.በ.ጥ.ፃ.ሀ.ያ.ጥ.፳.ሀ.ጥ.፳.

Պատմութեանց մէջ նշանաւոր համարուած են այն դէպքերը՝ որ մարդկային հայեցողութեան հակառակ ելք ու վախճան ունեցան :

Նոր պատրիարքի ընտրութեան
խնդրոյն մէջ այնպիսի խնդիրներ եկան
մտան, որոնց վրայ հիմնուած կար-
ծիքներ եւ նորանոր գուշակութիւններ
չէին ներեր մեզ յուսալու՝ թէ այսչափ
խաղաղութեամբ կվճարուէր ընտրու-
թիւնը։ Ուստի եւ հասարակօրէն ա-
մէն տրամաբանութեան հակառակ հե-
տեականութիւնով մը խնդիրը լուծուե-
լով կրնամք ըսել՝ թէ խիստ նշանաւոր
պատմական եղելութիւն մ' ալ այս ան-
գամ նոր Պատրիարքի ընտրութիւնն ե-
ղաւ։

Օտեան վսեմ. Էֆէնտիին ընդհանուր
 Ժողովոյ մէջ ներկայացուցած խմատուն
 և հանճարեղ առաջարկութիւնը և ճար
 տարախօս լեզուով շնչած խաղաղասի-
 րութիւնը անտարակոյս Աստուծոյ նա-
 խախնամութեան գործիքն ըլլալով տի-
 րեց ընդհանուր Ժողովոյն, եւ անով աղ-
 Գին սրտին եւ զգացմանց վրայ :

Պատրիարքութեան ընտրելեաց անձ
նական տարբերութեանը համար, մենք
ալ մեր կարծիքը զուրցելով, կխոստո-
վանիմք՝ թէ Տեղ. Սրբազանին, Խր.

րիմեան Սրբազանին եւ Ներսէս Աբբ-
բաղանին բարոյական եւ մտաւոր հան-
գամանաց մէջ ըստ ինքեան երեւելի
տարբերութիւն մը չկայ Աթոռոյն ժա-
ռանդութիւնը խնայելոյ : Սակայն մի-
ոյն նիւթական կամ առողջութեան ար-
դելիչ պատճառը , եւ միևնոյն սահմա-
նադրութեան մէկ քանի օրինաց չպա-
տասխանող հանգամանքը տեղի տուին
Խորիմեան Մկրտիչ Սրբազան Հօր ա-
թոռակալութեան :

Խրիմեան Սրբազանին ազգին եւ
եկեղեցւոյն շահուց համար ո՛րչափ կեն-
դանի եւ զօրաւոր կիրք եւ իմացումն
ունենալը ՚ի գլխոց լերանց հրատարա-
կեալ ըլլալով, կրնամ ըսել՝ Թէ ընտ-
րութեան մէջ ինկած ամէն կասկածե-
լի եւ մրդկաբեր ամպ անոր արժանի
համբաւէն ցրուեցան :

Կյոռամբ թէ ի նչպէս երբեմն
իւր պատուոյն վրայ երդումն ընող Մէծ
մուայն Մուշի մէջ Խրիմեանին գործող
վրայ իւր պատուոյն արժէքն հասկցաւ,
չատերն ալ որ գուցէ հիմայ անոր պատ
րիարքութեան ապագայն չարաչար կը
ձեւեն, սխալած պիտի ըլլան, և նոր պա
տրիարքին համբաւը երկնի և երկրի ար
ժանի պսակով և օրհնութեամբ պիտի
չարունակէ :

Ո Ւ Ր Ո Ւ Ա Կ Ա Ն Մ Ը

Երկիւղը ուրուականներ ստեղծե-
լու վարպետ է , երկչորը կկարծէ՝ թէ
կտեսնէ , կպնդէ՝ թէ տեսեր է : Պատ-
մութիւնը բերնէ բերան կանցնի , շատ
անգամ վրան զարդարանքներ կաւել-
ցունեն . որչափ անհիմն ըլլայ՝ կարծես
թէ աւելի հաճելի կըլլայ անոր հաւատք
ընծայուիլը : Տկար կամ նախապաշարեալ
մարդիկ զանոնք իրենց վահան կընեն :
Անդիտութիւնը ու դիւրահաւանու-
թիւնը ինչ առասպելներ մեզի հասու-
ցած չեն . . . :

Վորտաք իր յիշատակարանաց մէջ
կպատմէ՝ թէ Խտալիոյ Փիաչենցա քա-
ղաքը եղած ժամանակ՝ պանդոկ մը
գնացի , որոյ տիրոջը մայրը նախընթաց
գիշերը մեռած էր :

Այս մարդը իր ծառայներէն մէկը
վախճանելոյն սենեակը զրկեց , որ
երթայ քանի մը կտոր ճերմակեղէն
բերէ , ծառայն շնչապառ վազելով դար-
ձաւ , աղաղակեց՝ թէ տեսեր է զտիկի-
նը՝ որ գերեզմանէն ելլելով եկեր պառ-
կեր էր : Ուրիշ ծառայ մ'ալ կեղծ ան-
երկիւղութեամբ մը , գնաց այն ալ եկաւ
հաստատեց՝ թէ իրօք այնպէս է :

Տանտէրը ուղեց ինքն ալ երթալ , ու
հետը աղախին մը առաւ գնաց , վայր-
կեան մը վերջը դուրս ելաւ , եւ գոչեց
իւր հիւրերուն , — այո՛ , պարոնայք , իմ
խեղճ մայրս է , տեսայ որ ինքն է , բայց
հետը խօսելու չհամարձակեցայ : —

Վորտաք ջահ մը առաւ և եկե-
ղեցականի մը դառնալով՝ որ նոյն ընկե-
րուն մէջ էր , ըսաւ . — օն երթանք հայր .
— շատ աղէկ — պատուսխանեց եկեղե-
ցականը , միայն թէ դուք առաջ անց-
նիք : — Բոլոր տանը մէջի մարդիկը հետ

գնացին :

Մտան սենեակը և անկողնոյն վա-
րագոյրները քաշեցին : Վորտաք սեւ
խորշովեալ պառաւ կնկան մը երեսը տե-
սաւ բաւական աղէկ զարդարուած և
երեսը կծումուկէր :

Տան տիրոջ կըսեն՝ որ մօտենայ նա-
յի՝ թէ մայրն է . — այո՛ , անիկայ է անի-
կայ , ո՛հ , իմ խեղճ մայրս , — աղաղա-
կեց . ծառայներն ալ գոչեցին՝ թէ ի-
րենց տիկինն է :

Վորտաք այն ժամանակը քահա-
նային ըսաւ , — դուք քահանայ էք , խօ-
սեցէք այս ուրուականին — . քահա-
նայն մօտեցաւ հարցումներ ըրաւ մե-
ռելոյն , եւ երեսին օրհնեալ ջուր սը-
րըսկեց : Ուրուականին երեսին ջուրը
դպչելուն պէս՝ ցատկեց քահանային ե-
րեսը , ու խածաւ՝ աօիկայ տեսներնուն
պէս ամէնքը փախան : Ուրուակա-
նըն ու քահանայն իրարու հետ կու-
ռելով ինկաւ ուրուականին դիտուն
զարդը , ու Վորտաք տեսաւ՝ որ կապիկ
մ'է , որ շատ անգամ տեսներով՝ գիտէր
թէ իր տիկինը ինչ կերպով կըզարդա-
րէր գլուխը , ինքն ալ նոյն կերպով ինք
զինք զարդարած , եւ անոր անկողնոյն
վրայ փռուած պառկած էր :

Քիչ շատ ասկէց տարբեր չէ ուր-
ուականներու պատմութեանց հիմը՝
ամէնուն վախճանը դրէ թէ մի և նոյն է :
Եթէ անոնց ճիշդ արժէքը իմանալ ու-
ղուի , կանայք , տղայք և մարդկանց
հինգ վեցերորդ մասը ազատ կըլլան այս
տղայական երկիւղներէն՝ որով իրենց
կենաց մէկ մասը կսպառի :

Թարգ. ի գաղղ.
ԳԱՐԵԳԻՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ
Աշակերտ Ժառանգաւորաց Ուսումնարանիս :

ՍՈՒՐԲԻ ԽԱՉԻ ՏՕՆԸ

Այս տարի ալ առջի տարիներու պէս հանդիսաւոր կերպով սուրբ Խաչի տօնը կատարուեցաւ ներկայութեամբ բազմութիւն ուխտաւորաց :

Հանդիսին փառաւորութեան մէջ բան մը պակաս չէր , բայց եթէ մեր Վանահայր Ս. Հօր հօս չդտնուիր՝ որ հինգ ամիսէ 'ի վեր Ս. Եջմիածին գլուխօրէն հազիւ այս շարժութիւնը չնորհաբեր մէկ նամակն ընկալանք՝ որով քիչ ժամանակէն վերադառնալը կիմաջունէր մեզ՝ յանդատում ցնծութիւն սուրբ Ուխտիս :

Մէկ կողմանէ ուխտաւոր եղբարց շնորհակալութիւննիս յայտնած ատեն նիս՝ որոնք բարեպաշտութեան և պարկեշտութեան օրէնքն յարգելով ուխտաւորութեան նպատակին արատ բերող դործոց մէջ չդտնուեցան և իրենց ուխտաւորութեան ժամերը ամենայն հանդարտութեամբ անցուցին , միւս կողմանէ ալ պարտաւորեալ եմք ցաւ յայտնել կարգ մը անձանց դէմ , որոնք բարեպաշտութեան ու պարկեշտութեան սահմանները կոխտուելով՝ ոչ նուազ ամօթ ու նախատինք եղան թէ Ս. Վանայս եւ թէ ուխտաւորութեան պատուոյն : Այնպիսիներէ պատճառեալ անկարգութիւնները շատերու առիթ տուած են իրաւացի դանդաւաններ ուղղելու մեզի , որոց տալիք պատասխան մը չունիմք , եւ ամանք իսկ այն անկարգութեանց պատասխանատուութիւնը մեր վրայ ձգելու չափ յերեսս իսկ մեղա-

դիր եղած են մեզ :

Կցաւիմք որ վերջապէս 'ի վերաց այնչափ աղղարարութեանց տխրի պարտաւորիմք այն անկարգութեանց դէմ աղղու միջոցներ դործադրել , եթէ այսուհետեւ ալ ուխտի պատրուակաւ եկող կարգ մը անձինք իրենց անկարգութիւնները շարունակեն բարեպաշտից բազմութեան մէջ :

Որչափ փափաքելի է որ այնպիսիք բնաւ չդան , և ուխտաւորաց խաղաղութիւնը վրդովելուն պատճառ չըլլան :

ՀԻՐԵՆԻՆԸ .

— 20 —

Ա. Զ. Դ.

Օրագրոյս արդոյ բաժանորդներէն կը խնդրուի՝ որ Յուսոյ անդորրագիրը դործակալաց ձեռօք իրենց մատուցուած ատենը անյապաղ իրենց բաժանորդագիրները վճարել բարեհաճին՝ 'ի հայրթայթումն պիտոյից տպարանիս եւ 'ի յառաջագիմութիւն նորին :

ՀԱՆՆԼՈՒԿ

Դրսի տնի՞ , անի վախի՞ր ,

Դրսի տնի՞ , անի վախի՞ր .

Բայց երբ գլխուն՝ քով գայ պոռն ալ ,

Բոլորէին հեռի կեցի՞ր :

THE HISTORY OF THE CITY OF BOSTON

BY
JOSEPH NEALE

IN TWO VOLUMES.
VOLUME I.
FROM THE FOUNDATION OF THE CITY
TO THE PRESENT TIME.

BOSTON:

WILLIAM B. ELLIS, PRINTER.
No. 10, CORNHILL.
1845.

THE HISTORY OF THE
CITY OF BOSTON

BY
JOSEPH NEALE

ՊԱՅՄԱՆՔ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՅՈՅՍԸ քսան օրն անգամ մը կ'ըստարակուի :
Տարեկան զինն է հանդերձ ծախիւք ճանապարհի
երեք արծաթ մէճիտիէ :
Ստորագրութիւնք Յունուարի ակիզքէն կ'սկսին
Միայն մէկ տետրին զինը չորս զուրուշ :

Գ Ո Ր Ծ Ա Կ Ա Լ Ք

Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ Յովսէփ աղա Գափաֆեան Գրավա-
ճառ 'ի Զաքմաքճըլար Խօզուշու :
Ի ԶՄԻՌՆԻԱ Գէորգ աղա Սուլթանեան
Ի ՊԱԼԸՔԵՍԻՐ Մ. Յովհաննէս Պատուելի Նաւասարդեան :
ՅԻՋՆԻՄԻՏ Տ. Մեսրոպ Բահանայ
ՅԱՏԱՐԱԶՍՐ ԵՒ Ի ՇՐՋԱԿԱՅՍՆ Պ. Յովհաննէս Արմե-
նակ Երամեան
Ի ԿՈՂՄԱՆՍ ԿԷՅՎԷԻ Յակոբ պատուելի Պէլլէրեան
Ի ՄԵԾ ՆՈՐ ԳԻԻՂ ԵՒ Ի ՇՐՋԱԿԱՅՍՆ Տ. Կարապետ Բա-
հանայ Պէօճէկեան :

ՆՄԱԿ ԿԱՄ ՅՕԴՈՒՄԾ ՈՒՂԴԵԼԻ Է :

Հ Ե Տ Ե Ի Ե Ա Լ Հ Ա Ս Յ Է Ի Ի

Առ Խմբագիր Տնօրէն Միաբանութիւն Արմաշու Զար-
խափան Սուրբ Աստուածածնի Վանաց

Ի Տպարանն